

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

БАКАЛАВР

Кафедра політичних наук і права

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Декан факультету урбаністики та
просторового планування

/ А.М. Мамедов /
19 червня 2021 року

НАВЧАЛЬНА РОБОЧА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

«Історія держави і права України»
(назва навчальної дисципліни)

шифр	назва спеціальності
081	Право
	назва спеціалізації
	Будівельне та містобудівне право

Розробники

Сердюк Н.А., д.ю.н., доцент,
Сгоров В.В., к.і.н., доцент

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри політичних наук і права

протокол №12 від 19 червня 2021 року

Завідувач кафедри _____ (Перегуда Є.В.),
(підпис) (прізвище та ініціали)

Схвалено науково-методичною комісією спеціальності
(НКМС): "Право"

Протокол №3 від 19 червня 2021 року

Голова НКМС _____ (Сердюк Н.А.)
(підпис) (прізвище та ініціали)

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ**

БАКАЛАВР

Кафедра політичних наук і права

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Декан факультету урбаністики та
просторового планування

_____ / **А.М. Мамедов** /
19 червня 2021 року

НАВЧАЛЬНА РОБОЧА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

«Історія держави і права України»
(назва навчальної дисципліни)

шифр	назва спеціальності
081	<i>Право</i>
	назва спеціалізації
	Будівельне та містобудівне право

Розробники

Сердюк Н.А., д.ю.н., доцент,

Єгоров В.В., к.і.н., доцент

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри політичних наук і права

протокол №12 від 19 червня 2021 року

Завідувач кафедри _____ (*Перекуда Є.В.*).
(підпис) (прізвище та ініціали)

Схвалено науково-методичною комісією спеціальності
(НКМС): "Право"

Протокол №3 від 19 червня 2021 року

Голова НКМС _____ (*Сердюк Н.А.*)
(підпис) (прізвище та ініціали)

ВИТЯГ З НАВЧАЛЬНОГО ПЛАНУ 2021-2022 рр.

шифр	Бакалавр ОПП	Форма навчання: денна										Форма контролю	Семестр	Відмітка про погодження
	Назва спеціальності (спеціалізації)	Кредитів на семестр	Обсяг годин					Кількість індивідуальних робіт						
			Всього	аудиторних										
				Разом	у тому числі			КП	КР	РГ	р			
Л	Лр	Пз												
081	Право (Будівельне та містобудівне право)	5	150	80	40		40		1			I	1	

шифр	Бакалавр ОПП	Форма навчання: заочна										Форма контролю	Семестр	Відмітка про погодження
	Назва спеціальності (спеціалізації)	Кредитів на семестр	Обсяг годин					Кількість індивідуальних робіт						
			Всього	аудиторних										
				Разом	у тому числі			КП	КР	РГ	р			
Л	Лр	Пз												
081	Право (Будівельне та містобудівне право)	4,5	135	26	8		18		1			I	1	

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета – формувати всебічно розвинену та соціально активну особу, Історія держави і права України покликана забезпечити глибокі знання історичного розвитку державності українського народу, особливостей його національного права; вміння визначити вклад національних цінностей у загальнолюдські; переконливо засвоїти ідеали гуманізму та демократії; формувати історичну свідомість як основу всієї суспільної свідомості; привити самостійні, творчі, пізнавальні навички підходу до історичного минулого та реального сьогодення.

Завдання – вивчення процесу державно-правового розвитку українського народу з найдавніших часів до сьогодення, а також історичні типи і форми держави і права, політичні установи та правові інститути в їх історичному розвитку. Розглянути роль і значення держави і права у житті українського суспільства.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

- оволодіти сучасними методами історичного пізнання, історичним термінологічно-понятійним апаратом;
- зрозуміти сутність, природу та генезис історичних явищ, вміти здійснювати їх аналіз та узагальнення, з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки історичних подій і процесів;
- виважено оцінювати роль суб'єктивних і об'єктивних чинників в історичному процесі, подіях і явищах вітчизняної історії;
- знати основні праці вітчизняних і зарубіжних істориків, присвячених актуальним проблемам історії української державності і права;
- на основі методів наукового пошуку опанувати новітні історичні концепції, оволодіти елементами наукового підходу до вивчення архівних матеріалів з історії української державності і права.

Компетенції студентів, що формуються в результаті засвоєння дисципліни

Код	Зміст	Результати навчання
ІК	Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі професійної правничої діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування правових доктрин, принципів і правових інститутів і характеризується	ПРН2. Здійснювати аналіз суспільних процесів у контексті аналізованої проблеми і демонструвати власне бачення шляхів її розв'язання. ПРН3. Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел. ПРН4. Формулювати власні

	комплексністю та невизначеністю умов.	<p>обґрунтовані судження на основі аналізу відомої проблеми.</p> <p>ПРН5. Давати короткий висновок щодо окремих фактичних обставин (даних) з достатньою обґрунтованістю.</p> <p>ПРН6. Оцінювати недоліки і переваги аргументів, аналізуючи відому проблему.</p> <p>ПРН7. Складати та узгоджувати план власного дослідження і самостійно формувати матеріали за визначеними джерелами.</p> <p>ПРН8. Використовувати різноманітні інформаційні джерела для повного і всебічного встановлення певних обставин.</p> <p>ПРН13. Пояснювати характер певних подій та процесів з розумінням професійного та суспільного контексту.</p> <p>ПРН14. Належно використовувати статистичну інформацію, отриману з першоджерел та вторинних джерел для своєї професійної діяльності.</p> <p>ПРН18. Виявляти знання і розуміння основних сучасних правових доктрин, цінностей та принципів функціонування національної правової системи.</p> <p>ПРН19. Демонструвати необхідні знання та розуміння сутності та змісту основних правових інститутів та норм фундаментальних галузей права.</p> <p>ПРН20. Пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів.</p> <p>ДПРН2. Знати правові механізми реалізації владних рішень органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері містопланування та містобудування.</p>
ЗК1	Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу	
ЗК3	Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності	
ЗК13	Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку права, його місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій.	
ЗК14	Цінування та повага різноманітності і мультикультурності.	
СК2	Знання і розуміння ретроспективи формування правових і державних інститутів.	
СК3	Повага до честі і гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння їх правової природи	
СК7	Здатність застосовувати знання завдань, принципів і доктрин національного права, а також змісту правових інститутів різних галузей права.	
СК8	Знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права.	
СК11	Здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти	

СК13	Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності.	
------	--	--

За підсумками вивчення дисципліни студент повинен:

знати:

зміст основних правових понять (правотворчість, система джерел права, правозастосування, правотлумачення, правовий вплив, права система);

основні властивості основних правових явищ, що вивчаються;

закономірності функціонування та тенденції розвитку відповідних правових явищ;

основні сучасні проблеми функціонування і розвитку правових явищ та шляхи їх вирішення;

структуру суспільного ладу та правове становище різних прошарків населення у різні історичні періоди;

систему, повноваження державної влади та управління в різні історичні періоди;

судову систему та особливості судочинства в різні історичні періоди;

джерела права та їх основні положення в різні історичні періоди;

розвиток та основні положення галузей права в різні історичні періоди;

основні закономірності виникнення, розвитку і функціонування права та держави, які становлять теоретичне та методологічне підґрунтя у відношенні до галузевих і міжгалузевих юридичних наук.

вміти:

застосовувати знання в практичних ситуаціях, пов'язаних із становленням державно-правових явищ в Україні

вміти здійснювати аналіз та узагальнення, з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки історичних явищ, історичних подій і процесів

орієнтуватися в історичних явищах і процесах, володіти й оперувати правовою інформацією відповідно до потреб практичної діяльності

виважено оцінювати роль суб'єктивних і об'єктивних чинників в історичному процесі, подіях і явищах вітчизняної історії;

ефективно використовувати новітні історичні концепції, архівні матеріали з історії української державності і права, основні праці вітчизняних і зарубіжних істориків, присвячених актуальним проблемам історії української державності і права;

виявляти проблеми функціонування та розвитку правових явищ;

пропонувати шляхи та способи їх розв'язання;

обґрунтовувати свою позицію, спираючись на наукові аргументи;

давати усні та письмові аргументовані відповіді з питань навчальної дисципліни;

планувати свою професійну самоосвіту, самовдосконалення й саморозвиток, нести персональну відповідальність;

володіти:

навичками критичного аналізу явищ і процесів, розвитку аналітичних умінь, здатності до теоретичних узагальнень.

Керівники курсу

Сердюк Наталія Аркадіївна

Науковий ступінь: доктор юридичних наук

Вчене звання: доцент

Посада: професор кафедри політичних наук і права

Ауд. 431 Центрального корпусу КНУБА

Профіль на сайті КНУБА: http://www.knuba.edu.ua/?page_id=47977

Контакти: (097)968-53-34;

E-mail: serdyuk.na@knuba.edu.ua; serdyuk_natalia@ukr.net

МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Вивчення курсу «Історія держави і права України» здійснюється у формі лекцій, практичних занять, самостійної роботи студентів над першоджерелами та навчально-методичною літературою, написання індивідуальних завдань (курскових робіт), модульного контролю, складання іспиту.

Лекція як провідна організаційна форма навчального процесу вводить в предметне історико-правове поле, знайомить з найбільш важливими проблемами сучасної юридичної науки (світової та вітчизняної), забезпечує системність знань. Наявність конспекту лекцій допоможе студентам здобути цілісні знання з опорою на новітні досягнення світової та вітчизняної соціогуманітарної науки. Викладач постійно оновлює, доопрацьовує, систематизує лекційний матеріал, подає його в навчально-орієнтованій інтерпретації.

Практичне заняття – колективна форма аудиторних занять, активний метод перевірки знань, якому передують лекція і самостійне опрацювання студентами джерел права України, практики його застосування, посібників, підручників, поточних публікацій в друкованих та електронних ЗМІ, власного конспекту лекцій. Під час семінарів студенти виступають з підготовленими доповідями, беруть участь в обговоренні інших доповідей (дискусії), формулюють запитання, виступають з рецензіями, висловлюють власні оцінки, погляди, демонструють вміння та навички правового аналізу новітніх історико-правових процесів та явищ.

Плани семінарських занять для студентів денної форми навчання спеціальності 081 «Право» охоплюють 17 тем з курсу «Історія держави і права України» і розраховані на 40 годин лекційних і 40 годин практичних занять. Кожна тема містить окремі питання, висвітлення яких розкриває історико-правову проблему в цілому. Плани семінарів не дублюють лекційного курсу, а розширюють, конкретизують і доповнюють його.

Для підготовки кожної теми семінарів студентам пропонується список рекомендованої літератури, опрацювання якої дозволить ґрунтовно опанувати відповідну проблематику. Рекомендованою літературою можна скористатися на Освітньому сайті КНУБА, в читальному залі бібліотеки КНУБА, в навчально-методичному кабінеті кафедри політичних наук і права (ауд. 432). Крім того, бібліотека та навчально-методичний кабінет володіють розгалуженими фондами періодичних видань, ознайомлення з якими допоможе студентам актуалізувати отримані юридичні знання, зокрема вникнути в український історико-правовий вимір.

Під час роботи на семінарі студенти повинні продемонструвати свої знання вільно оперуючи засвоєним понятійно-категоріальним апаратом.

Високу оцінку студент отримує тоді, коли системно логічно висвітлює навчальну проблему своїми словами, користуючись власним конспектом та відповідними записами.

Перші доповіді з питань семінару варто розраховувати на 10-15 хв., як правило, з трибуни перед аудиторією. Подальше обговорення доповіді включає такі форми участі в семінарі: доповнення, запитання, зауваження, побажання, розгорнута оцінка. Регламент участі в обговоренні доповіді – до 5 хв.

Консультації з дисципліни проводяться керівником курсу щотижнево в ауд. 431 Центрального корпусу КНУБА. Якщо заняття з дисципліни проводить інший викладач, графік консультаційних занять доводиться ним до студентів на початку вивчення дисципліни.

ЗМІСТ КУРСУ

МОДУЛЬ I СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЛАД ТА ОСНОВНІ РИСИ РАБОВЛАСНИЦЬКОГО, РАННЬОФЕОДАЛЬНОГО ТА СТАНОВО – ПРЕДСТАВНИЦЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Змістовний модуль 1

Зародження державності і права у східних слов'ян.

Тема 1. Предмет, методи дослідження, завдання та місце «Історія держави і права України» в системі суспільних наук.

Найдавніші державні утворення та право на території Північного Причорномор'я і Приазов'я (середина I тис. до н. е. – V ст. н. е.)

Поняття предмету, методи дослідження та завдання вивчення курсу «Історія держави і права України» в системі суспільних, зокрема юридичних наук, її зв'язок з теорією держави і права та іншими галузями правознавства. Зв'язок правознавства з українознавством, загальною історією українського народу. Періодизація історії держави і права України. Основні навчальні та наукові джерела історії держави і права України.

Основні навчальні та наукові джерела історії держави і права України. Критичний аналіз наукової й учбової літератури. Критика фальсифікацій історії держави і права українського народу.

Історичне значення рабовласницьких держав Північного Причорномор'я для процесу виникнення державності і права у східних слов'ян.

Виникнення і розвиток Скіфської рабовласницької держави та державний лад. Грецька колонізація Причорномор'я. Античні міста-держави: Ольвія, Херсонес, Пантікапей, Тіра та інші. Виникнення і розвиток Боспорського царства, його державний лад. Монархія та республіка – політичні форми перших рабовласницьких держав на території України. Джерела та основні риси рабовласницького права.

Тема 2. Становлення та розвиток державності і права у східних слов'ян. Державно-правові інститути давньоруської держави – Київської Русі (IV ст. – XII ст.)

Виникнення давньоруської держави з центром у Києві. Формування її території. Теорії походження Київської Русі і наукова неспроможність норманської теорії та політичної доктрини пантюркізму.

Правові форми ранньофеодальних відносин. Формування феодального землеволодіння. Полюддя. Клас феодалів: великі київські князі, бояри.

Великокнязівській домен, володіння місцевих князів, боярсько-дружинські землеволодіння. Феодальний двір. Система сюзеренітету, васалітету. Духовенство і церковне землеволодіння. Вільні селяни-

общинники. Правове становище окремих груп залежного населення. Смерди. Рядовичі. Закупи. Ізгої. Челядь і холопи. Міське населення: міська аристократія (князі, бояри, вище духовенство, купці) і міські низи (ремісники, дрібні торговці, рядове духовенство).

Джерела давньоруського права: норми звичаєвого права; русько-візантійські договори; князівське законодавство: грамоти, устави і уроки; церковні статuti: статут князя Володимира Святославовича про десятини, суди і людей церковних, статут князя Ярослава про церковні суди; іноземні пам'ятки права. Руське правда – визначна пам'ятка права Київської Русі, її списки та редакції. Державне право. Характерні риси ранньофеодальної монархії, побудованої на принципі сюзеренітету – васалітету. Центральні органи влади й управління: великий київський князь, рада при великому князі, народні збори (віче), феодальні з'їзди (снєми). Місцеві князі. Становлення княжої адміністрації. Адміністративно-фінансові реформи перших київських князів. Десяткова система управління: тисяцькі, соцькі, десяцькі. Двірсько-вотчинна система управління. Посадники, намісники, волостелі, тіуни, старости та інші представники адміністрації. Сільська територіальна община(верв)- орган місцевого селянського самоврядування. Судові органи. Церковна організація і юрисдикція.

Цивільне право. Поняття і види злочинів. Мета і система покарань.

Судочинство. Судові дії. Розправа. Гоніння слідом. Вирок. Види доказів.

Тема 3. Держава і право на території Південно-Західної Русі в період політичної в період політичної роздробленості.

Політико-правові інститути Галицько-Волинського князівства (XII – пер. пол. XIV ст.)

Державно-правові ознаки феодальної роздробленості. Зростання економічного та політичного значення місцевих феодальних центрів, розпад Київської Русі на окремі феодальні князівства. Київське князівство, Володимирське князівство: особливості правового розвитку. Подальша диференціація соціальних класів. Зростання ролі міст. Давньоруська держава цього періоду, як своєрідна феодальна федерація. Система дуумвірату. Заснування в окремих князівствах особистих династій. Зміна порядку займання князівського стола. Зростання феодального адміністративного апарату. І боротьба слов'янських племен проти полчищ Батия. Захоплення литовськими князями Східної Волині, Поділля, Київщини та Чернігово-Сіверщини. Захоплення польськими феодалами Галицької землі. Закарпаття під владою угорських феодалів. Буковина у складі Московського князівства.

Золота Орда, як воєнно-феодальна монархія та її відносини з південно-руськими князівствами.

Пам'ятки права південно-руських князівств: правові звичаї, Руська Правда, княжі грамоти, міжкнязівські угоди, польсько-литовське законодавство. Загальна характеристика суспільно-політичного устрою і

права князівств в період феодальної роздробленості.

Галицько-Волинська земля – центр об'єднання земель південно-західної Русі. Правовий устрій Галицько-Волинської держави, як спадкоємниці Київської Русі. Особливості її державно-правового розвитку. Найвідоміші пам'ятки права галицько-волинської землі.

Методичні поради

Києво-Руська держава виникла на базі східнослов'янських племен, в ранньому середньовіччі розпочала відлік українського державотворення. Але формування відносно єдиної держави було складним і тривалим процесом. Власне це і є предметом обговорення на семінарському занятті.

При опрацюванні теми слід визначити умови формування державності у східних слов'ян як Давньоруської держави (ознаки держави), її устрій та державно-правові інститути Київської Русі (князь, рада старшин, віче, дружина). Розглядаючи питання про державний лад Київської Русі потрібно звернути увагу на функції князя, боярської ради, ролі віча у політичній структурі суспільства.

Особливу увагу потрібно приділити вивченню суспільного ладу: розглянути докладніше категорії феодалів і суспільно-залежного населення.

Опрацьовуючи питання системи права в Київській Русі потрібно звернути увагу на різноманітність її джерел. Необхідно з'ясувати роль усного звичаєвого права, русько-візантійських договорів, актів судової діяльності князів, римського та канонічного права у формуванні правової системи Київської Русі.

Основну увагу приділити аналізу конкретних норм Руської Правди та їх ролі у становленні права Київської Русі. Зокрема висвітлити такі питання:

право власності, зобов'язальне і спадкове право; особливості шлюбно-сімейного права у східних слов'ян, поняття і види злочинів, мета і система покарань. Розкриваючи стан судової системи Київської Русі, необхідно розібратись в формах досудового процесу ("звід"; "заклич", "гоніння сліду"), основних (змагальній та інквізиційній) форм судового процесу, ролі позивача та відповідача, видах доказів. Слід також охарактеризувати основні джерела церковного права, зокрема церковні статuti Володимира Святославича і Ярослава Володимировича, Номоканон, Прохірон, Еклогу тощо.

Практичне заняття 1

1. Формування державності у східних слов'ян. Виникнення Київської держави.
2. Суспільний лад Київської Русі. Права та обов'язки окремих верств населення.
3. Організація влади і управління Київської Русі:
  - а) вищі органи управління;
  - б) місцеві органи управління.
4. Судові органи та судовий процес у Київській Русі.

Практичне заняття 2

1. Правова система Київської Русі: загальна характеристика та особливості. Джерела права: звичаєве право, Руська правда; церковні статути; міжнародні договори; князівське законодавство; рецепція іноземного права.

2. Характеристика цивільного права:

- а) право власності;
- б) право зобов'язань (основні види договорів, їх зміст та оформлення);
- в) сімейно-шлюбне право;
- г) право спадщини.

3. Основні риси кримінального права:

- а) поняття і види злочинів;
- б) мета і система покарань.

Практичне заняття 3

- 1. Державно-правові ознаки феодальної роздробленості.
- 2. Органи державної влади Галицько-Волинської держави.
- 3. Правове становище різних верств населення Галицько-Волинської держави.
- 4. Право Галицько-Волинської держави.

Завдання для самостійної роботи

- 1. Монархія та республіка – політичні форми перших рабовласницьких держав на території України.
- 2. Джерела та основні риси рабовласницького права.
- 3. Руська правда: історія походження, основні списки і редакції. її структура, зміст та значення.
- 4. Особливості права Галицько-Волинського князівства.

Змістовний модуль 2

Держава та право України періоду пізнього Середньовіччя

Тема 4. Державний устрій і право на території Південно-західної Русі в період подолання феодальної роздробленості. Політико-правові інститути в українських землях, що знаходились під владою Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої (кінець XIV ст. – перша половина XVII ст.)

Соціально-економічні та політичні передумови подолання феодальної роздробленості на території України. Приєднання українських земель до Великого князівства Литовського і Королівства Польського та зміна їх політико-правового становища.

Закарпаття під владою угорських феодалів. Буковина у складі Мол-

давського князівства і Туреччини. Чернігово-Сіверське Князівство у складі Великого Князівства Московського.

Державне зближення Великого князівства Литовського і Королівства Польського та його політичне значення для українських земель. Кревська унія 1385 р., Віденська угода 1401 р., Городельська унія 1413 р., Люблінська унія 1569 р. та утворення єдиної держави – Речі Посполитої. Політико-правові наслідки Брестської (Берестейської) церковної унії 1596 р. "Статті для заспокоєння руського народу" 1632 р.

Особливості суспільного устрою. Творення замкнених суспільних верств-станів. Феодали: магнати та шляхта. Правове оформлення зрівняння шляхти у правах з магнатами. Натуральні і грошові податки селян. Стан чорного та білого духовенства. Бояри, проміжна верства між шляхтою та селянами. Правове становище похожих та непохожих селян. Види земельної ренти. Чиншові, тяглі та службові селяни.

Тяглові селяни. Службові селяни. Розвиток феодально-кріпосницької фільваркової системи сільського господарства. Початок правового оформлення кріпацтва: встановлення панщини та втрата громадянських прав. Міське населення: заможна верхівка, середнє міщанство, міські низи (плебс). Правове становище міського населення в залежності від категорії міста (королівське, приватновласницьке, самоврядне, церковне).

Державний лад. Найвищі органи Польського королівства: король, королівська рада і сейм. Найвищі органи Великого князівства Литовського: великий князь (господар), Пани-Рада і Сейм. Найвищі органи Речі Посполитої: король, Великий вальний сейм, сенат і посольська ізба. Органи центрального управління: маршалки, канцлери, підскарбії, гетьмани та інші урядовці. Адміністративно-територіальний поділ: ліквідація удільних князівств і земель, запровадження воєводств, повітів і волостей; міста і села; староства. Місцеве управління. Воєводи. Старости і каштеляни. Воєводські і повітові сеймики. Системи управління містами і містечками. Магістрат – адміністративний та судовий орган міського самоврядування. Палата ради (бурмістри і радці) та палата лави (війт і лавники). Юридики. Братства церковні та братства цехові. Церква та монастирі. Берестейська унія 1596р. Військова організація. Судові установи.

Виникнення українського козацтва. Запорізька Січ, її військовий і територіальний поділ, політико-правова організація і роль в історії України. Органи козацького самоврядування: військова рада, військові начальники, військові чиновники, похідні і паланкові начальники. Реєстрові козаки. Постанови сеймів відносно козаків. Угоди козаків із урядом Речі Посполитої (Житомирська 1614 р., Вільшанська 1617 р., Раствавицька 1619 р., Куруківська 1625 р., Переяславська 1630 р.). Ординація Війська Запорізького реєстрового 1638 р. Звичаєве "козацьке і право". Козацьке судівництво.

Судові установи. Державні центральні та провінціальні суди (суд великого князя (короля), комісарський, асесорський, маршалківський, суд панів-ради, сеймовий суд, суд великокнязівських намісників та державців,

воєводські і старостинські суди). Введення тричленної системи станово-шляхетських судів: земських, гродських і підкормських. Трибунали Луцький та Люблінський. Духовний і доменіальний суд церкви. Вотчинний суд. Міські суди. Копний суд.

Джерела права. Звичаєве право. Руська Правда. Міждержавні і міжнародні договори. Привілеї та їх класифікація. Земські уставні грамоти. Судебник Казимира 1468 р. Литовські статті 1529, 1566, 1588 рр. Пам'ятки магдебурзького права Б. Троїцького. Канонічне (церковне) право. Польське законодавство. Вислицький статут 1347 р., Вартський статут 1420-1423 рр., Статут Ласького 1505 р., постанови сейму (конституції), артикули Генріха Валуа 1573р. І державне право. Характеристика правового положення окремих станів (феодалів, міщан, селян, козацтва). Права, привілеї, обов'язки. Жалована грамота 1457 р. Устави на волоки 1557 р. Ординація Війська Запорізького реєстрового 1638 р.

Основні риси цивільного і кримінального права. Право власності. Види феодального землеволодіння. Зобов'язальне право: види договорів, форма і порядок їх укладання. Сімейне право. Спадкове право: спадкування за законом, заповітом і на основі звичаю. Система злочинів і покарань. Судовий процес.

Методичні поради

Після зникнення Галицько-Волинського князівства процес українського державотворення не припиняється. Україна вступає в етап протекторату, політичної залежності від міцніших, організованіших сусідів: Польщі і Литви. Розкриваючи дану тему, потрібно зосередити увагу на особливості литовського проникнення в Україну; проаналізувати історичні та політико-правові передумови входження українських земель до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої; охарактеризувати правовий уклад та основні джерела права, що діяли на українських землях Великого князівства Литовського, необхідно звернути увагу на дію принципу, проголошеного великими литовськими князями "старовини не чіпати, а новини не вводити". Треба з'ясувати зміст і юридичну силу земських статутів, проаналізувати джерела та зміст Судебника Казимира Ягелончика 1468 р., зокрема, види злочинів та покарань. Аналізуючи три редакції Литовського статуту 1529, 1566 і 1588 років, особливу увагу звернути на прогресивні ідеї, які в них містилися, на правове становище привілейованого та феодально-залежного населення та на розвиток окремих галузей права. Слід висвітлити особливості дії магдебурзького права на українських землях, зокрема, на обмеження, що стосувались українського населення, і з'ясувати правовий статус територій, так званих "юридиків". Необхідно докладно проаналізувати, які судові установи існували у Великому князівстві Литовському, зосередити увагу на юрисдикції суду Великого князя, суду Панів-Ради, судів державця-намісника (замкових судів), панських доменіальних та копних судів. Необхідно спинитись на

судовій реформі середини XVI століття та на рішеннях Нільського сейму 1564 р., який позбавив права вотчинної юрисдикції магнатів та шляхту, звернути увагу на компетенцію створених за статутом 1566 р. земських, гродських та підкоморських судів, розкрити їх значення як виборних, відділених від адміністрації судових органів. Розглядами правову систему на українських землях даного періоду, необхідно пам'ятати, що в основі її розвитку було давньоруське право.

Практичне заняття 1

1. Суспільний лад та правове становище українських земель, що входили до складу Великого князівства Литовського і Польського Королівства та Речі Посполитої.

2. Органи влади та управління в українських землях в кінці XIV – першої половини XVII ст.

3. Характеристика судових органів:

- а) центральні судові органи;
- б) місцеві суди;
- в) копні суди.

Практичне заняття 2

1. Джерела права Князівства Литовського і Польського Королівства:

- а) загальнодержавні грамоти;
- б) обласні та волосні грамоти;
- в) міські грамоти та збірники магдебурзького права.

2. Систематизація права:

- а) Судебник 1468 р.;
- б) Литовські статuti редакції 1529 р., 1566 р., 1588 р.;
- в) Устава на волоки 1557 р.

3. Джерела права, що діяли на українських землях у складі Речі Посполитої (XVI-XVIII ст.):

- а) Королівські статuti та конституції;
- б) Постанови Вального Сейму;
- в) Артикули Генріха Валуа 1573 р.;
- г) Ординація Війська Запорізького 1638 р.

Завдання для самостійної роботи

1. Основні риси цивільного права:

- а) право власності;
- б) право зобов'язань (види, зміст та форма договорів);
- в) сімейно-шлюбне право;
- г) спадкове право.

2. Характеристика кримінального права:

- а) поняття та види злочинів;
- б) мета і система покарань.

3. Процесуальне право.

МОДУЛЬ II СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЛАД ТА ОСНОВНІ РИСИ КОЗАЦЬКОГО ПРАВА. ПРАВО ГЕТЬМАНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Змістовний модуль 3

Державність і право України у козацькі часи.

Тема 5. Суспільно-політичний устрій і право України у період народно-визвольної війни під керівництвом Б. Хмельницького.

Суспільно-політичний лад і право козацько-гетьманської держави.

Соціально-економічне і політичне становище України напередодні повстання 1648 р. Причини, антикріпосницький і національно-визвольний характер народної війни. Державницька програма Б. Хмельницького.

Зміни у суспільних відносинах. Ліквідація польського магнатського та шляхетського землеволодіння. Зміцнення українського старшинського, шляхетського та православного церковного землеволодіння. Тимчасове послаблення феодально-кріпосницької системи на Лівобережній Україні. Вольні військові маєтності. Козацтво, його поділ та правове становище. Міське населення. Духовенство.

Знищення польської адміністративно-політичної системи управління. Формування української феодальної держави, її політична форма. Органи центральної і місцевої влади та управління. Закріплення в органах військового управління адміністративно-політичних, фінансових, судових та поліцейських функцій. Оформлення прийняття України до складу російської держави. Юридична природа і зміст рішень Земського собору 1651 р. та 1653 р., Переяславської ради від 18 січня 1654 р. Правовий статус України у складі Московської держави згідно з “Березневими статтями” 1654 р. та царськими жалуваними грамотами від 27 березня та 12 квітня 1654 р.

Джерела права. Міжнародні міждержавні договори. Договори гетьманів із іноземними державами. Гетьманські статті. Заснування норм звичаєвого (козацького) права. Договірні статті. Нормативні акти гетьманської влади: гетьманські універсали, ордера, інструкції, листи, декрети, грамоти. Джерела польсько-литовського походження. Третій Литовський статут 1588 р. Збірники магдебурзького права. Зерцало саксонів М. Яскера 1536 р. Право цивільне хельмінське 1584 р. Порядок прав цивільних магдебурзьких Б. Троїцького 1559 р. Артикули права магдебурзького Я. Кірштейна 1557 р. Короткий покажчик до книги “Порядок”. Збірники церковного права. Царське законодавство, як джерело права на Україні.

Загальна характеристика періоду. Період “Руїни” в Україні та його наслідки. Поділ України на Правобережну і Лівобережну. Міждержавні мирні договори і вирішення в них питань щодо українських земель.

Гадяцький трактат 1658 р. та інші угоди гетьманів козацької держави з Річчю Посполитою, Туреччиною, Швецією, Кримом як альтернатива українсько-московського договору. Вхідження Правобережної України та Західної Волині до складу Російської держави. Буковина та Закарпаття під австрійським пануванням. Українські землі під турецьким пануванням. Визволення Північного Причорномор'я та Криму з-під влади Туреччини і приєднання їх до Росії.

Суспільний устрій. Правове становище соціальних груп. Кріпосницька політика козацької старшини. Збільшення старшинсько-шляхетського та монастирського землеволодіння. Гетьманські пожалування у “вічність” за службу та “на ранг”. Знатне військове товариство: бунчукове, значкове та військове товариство. Українська родовита шляхта. Зрівняння в правах козацької старшини з російським дворянством. Реєстрове козацтво: виборні, тобто повноправні, та підпомічники, підсусідки (батраки). Міщани. Селяни-посполиті, їх розряди та форми експлуатації. Погіршення правового становища селян. Відновлення панщини. Обмеження права переходів селян: гетьманські універсали 1701, 1721, 1727, 1760 рр., царський указ 1783 р. про заборону селянам залишати феодалів. Духовенство. Секуляризація монастирських маєтків в Україні 1786 р. Антикріпосницька і національно-релігійна боротьба проти самодержавства.

Державний лад. Адміністративно-територіальний поділ на полки, сотні і курені. Загальновійськова рада. Рада генеральної старшини. Гетьман. Наказний гетьман. Генеральний уряд. Полкові уряди: полковник та полкова рада. Сотенний уряд: сотник та його помічники. Місцеве управління: виборні міські старшини та сільські отамани. Міське самоврядування: магістрати та ратуші. Організація судів. Період козацьких судів. Судова реформа 1760-1763 рр. Реформований Генеральний Військовий Суд. Земські, міські та підкоморські суди. Організація управління Запорізької Січі.

Політико-правовий статус України-Гетьманщини за гетьманськими статтями XVII – XVIII ст. Обмеження автономії України і посилення колонізаторської політики російського царизму. Органи самодержавного управління Україною-Гетьманщиною: Посольський приказ, Малоросійський приказ 1663 р., Колегія іноземних справ, Сенат, перша Малоросійська колегія (1722-1724 рр.), правління гетьманського уряду (1734-1750 рр.). Остаточне скасування гетьманської влади у 1764 р. Встановлення посади генерал-губернатора і друга Малоросійська колегія (1764-1786 рр.). Ліквідація козацьких полків на Слобідській Україні та Лівобережжі (1765-1783 рр.), Запорізькій Січі та її паланок (1775 р.). Поширення загальноросійської системи управління. Створення у 1782 р. Київського, Чернігівського, Новгород-Сіверського, Харківського і Катеринославського намісництв з повітами. Організація у 1796 р. Малоросійської губернії. Заснування Задунайської Січі (1775-1828 рр.).

Застосування норм звичаєвого (козацького) права. Договірні статті. Нормативні акти гетьманської влади: гетьманські універсали, ордера,

інструкції, листи, декрети, грамоти. Джерела польсько-литовського походження. Третій Литовський статут 1588 р. Збірники магдебурзького права. Зерцало саксонів М. Яскера 1536 р. Право цивільне хелмінське 1584 р. Порядок прав цивільних магдебурзьких Б. Гроїцького 1559 р. Артикули права магдебурзького Я. Кірштейна 1557 р. Короткий покажчик до книги "Порядок". Збірники церковного права. Царське законодавство як джерело права в Україні. Конституція Пилипа Орлика 1710 р. як пам'ятка правничої думки першої української політичної еміграції. Накази малоросійським депутатам 1767 р. як джерела державно-правової думки України.

Кодифікація українського права. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. Суд і розправа у правах малоросійських 1750 р. Ф. Чуйкевича. Книга Статут та інші права малоросійські 1764 р. В. Кондратьєва. Екстракт малоросійських прав 1767 р. Екстракт із указів, інструкцій і настанов Сенату 1786 р.

Основні риси права. Право власності. Два різновиди феодальної власності на землю – вотчина і володіння. Рангові землі. "Генеральне слідствіє по маєтності" Д.Апостола 1729-1730 рр. Генеральне межування за царським маніфестом 1765 р. та урядовою інструкцією 1766 р. "Займанщина". Новий зміст подвірного землекористування. Зобов'язальне право. Розвиток зобов'язань, що впливали з договорів та із заподіяння шкоди. Сімейно-шлюбне право. Право спадщини за заповітом та за законом. Принципи розвитку кримінального права. Види злочинів і система покарань. Зміни у процесуальному праві. Обвинувально-змагальний та слідчий (інквізиційний) форми процесу.

Методичні поради

Наприкінці XVст. феноменом стала поява нової військово-політичної сили – козацтва. З середини XVI ст. осередком українського козацтва стала Запорізька Січ. Вона була не лише військовим, а й особливим державно-правовим утворенням. Потрібно звернути увагу на значний вплив запорожців на політичне життя сусідніх держав. Розуміння цих питань є важливим при розкритті соціально-економічних, політичних, культурно-релігійних причин й передумов народно-визвольної війни. Розглядаючи питання даної теми, необхідно коротко проаналізувати етапи війни, еволюцію державницьких поглядів Б.Хмельницького та причини пошуку Україною союзників. Докладно розповісти про правове оформлення входження України під протекторат московського царя, проаналізувати зміст, форму, сторони та інші юридичні особливості українсько-московського договору 1654 р. При відповіді на це питання необхідно з'ясувати правові умови, на яких планувалось встановити українсько-російські відносини в "Березневих статтях". Потрібно замислитись над тим, що таке московський протекторат, у чому він полягав, які перспективи для української державності він мав створити. Розкрити правовий статус України та форми державно-правових зв'язків України і Росії за договором та жалуваними грамотами 1654 р.

Проаналізувати зміну правового статусу України відповідно до наступних гетьманських статей. Зазначити, яких саме атрибутів української державності торкнулась політика обмежень, яку започаткував московський царат у другій половині XVII ст. Особливу увагу слід приділити процедурі обрання гетьмана та обмеження його повноважень.

Практичне заняття 1

1. Народно-визвольна війна під керівництвом Б.Хмельницького: причини, характер та особливості.
2. Зміни в суспільному ладі України в період Гетьманщини.
3. Формування державного механізму Української держави:
  - а) адміністративно-територіальний поділ (реформа Богдана Хмельницького);
  - б) вищі органи влади та управління;
  - в) місцеві органи влади та управління;
  - г) збройні сили;
  - д) судові органи.
4. Джерела права, що діяли в українських землях у другій половині XVII–XVIII ст.:
  - а) звичаєве (козацьке) право;
  - б) нормативні акти автономної влади;
  - в) джерела права польсько-литовського походження (Конституція Речі Посполитої 1791 р.);
  - г) збірники права міського самоуправління (магдебурзького права);
  - д) нормативні акти царського законодавства;
  - е) джерела церковного права.
5. Найважливіші інститути окремих галузей права:
  - а) характеристика цивільного права (право власності; право зобов'язань (основні види договорів, їх зміст та оформлення), сімейношлюбне право, право спадщини);
  - б) основні риси кримінального права (поняття і види злочинів; мета і система покарань);
  - в) характер та особливості судового процесу.

Завдання для самостійної роботи

1. Юридичне оформлення союзу України з Московською державою:
  - а) Постанова Земського Собору від 1 жовтня 1653 р.;
  - б) Рішення Переяславської Ради від 8 січня 1654 р.;
  - в) Статті Б.Хмельницького 1654 р. або "Березневі статті";
  - г) Царські Жалувані грамоти від 27 березня 1654 р. та від 12 квітня 1654 р.
2. Правовий статус Гетьманської України в складі Росії. Поступове обмеження та ліквідація самоврядування:
  - а) гетьмансько-царські угоди XVII-XVIII ст.;

- б) органи самодержавного управління Україною.
- 3. Адміністративно-судовий устрій Запорізької Січі. Причини та політико-правові наслідки ліквідації Запорізької Січі.
- 4. Причини і наслідки перших кодифікаційних робіт XVIII ст.
- 5. Пам'ятки права України:
  - а) "Конституція Пилипа Орлика" 1710 р.;
  - б) "Процес короткий приказний" 1734 р.;
  - в) "Права, по яких судиться малоросійський народ" 1743 р.;
  - г) "Суд і розправа в правах Малоросійських" 1750 р.;
  - д) "Книга, Статут та інші права малоросійські" 1764 р.;
  - є) "Екстракт із указів, інструкцій та установ... Сенату" 1786 р.

МОДУЛЬ III

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЛАД ТА ЗАКОНОДАВСТВО

ІМПЕРСЬКОГО ПЕРІОДУ

КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.СТ.

Змістовний модуль 4

Державність та право України в умовах двох імперій.

Тема 6. Суспільно-політичний лад і право на території України у складі Російської імперії. Буржуазні реформи 60-70-х років в Росії та їх вплив на суспільний і державний лад України.

Загальна характеристика періоду. Криза і розклад феодально-кріпосницької системи Росії. Зростання капіталістичних відносин. Декабристський рух в Україні. Державно-правові ідеї Кирило-Мефодіївського братства.

Суспільний лад. Дворянство. Зрівняння українського дворянства в правах з російським. Указ 1835 р. "О Малороссийских чинах, дающих право на действительное или потомственное дворянство". Указ 1831 р. "О разборе шляхты в западных губерниях и об устройстве сего рода людей" Закон 1827 р. про право дворян створювати ремісниче виробництво, фабрики і заводи. Надання пільг російському дворянству, яке проживало в Україні. Духовенство. Міське населення (міські обивателі). Купці, почесні громадяни. Міщани. Цехові і робочі люди Кріпосні селяни. Завершення юридичного закріпачення селян України (укази 1800, 1804, 1808 і 1828 рр.). Панщина – основний обов'язок кріпаків. Урочна система, місячина. Інвентарні правила 1847-1848 рр. в Правобережній Україні. Державні селяни. Військові поселення. Реформа управління державними селянами 1837-1841 рр.

Державний лад. Перетворення намісництв у губернії. Збільшення кількості українських губерній. Комітет у справах західних губерній (1831-1848 рр.). Створення генерал-губернаторств. Губернатори і губернські правління. Губернські галузеві установи: палати, присутствія та комітети і

комісії. Повітовий апарат управління. Земський суд. Губернські і повітові дворянські зібрання на чолі з предводителями. Управління в містах Скасування магдебурзького права. Градоначальства. Волосні та сільські органи самоврядування. Самоврядування державних селян за реформою 1837-1841 рр. Судова система.

Джерела права: царське законодавство, Литовський статут видання 1811 р., збірки магдебурзького права, звичаї. Кодифікація місцевого права України. "Звід місцевих законів губерній і областей, приєднаних від Польщі". Зібрання малоросійських прав 1807 р. Звід місцевих законів західних губерній (губерній Правобережної України і Білорусії) 1837 р. Повне зібрання законів Російської імперії 1830 р. Звід законів Російської імперії 1833 та 1842 рр. Відміна дії норм магдебурзького права та Литовського статуту і поширення в 1840-1842 рр. на Україну загальноімперського цивільного та кримінального законодавства. Специфіка застосування загальноімперського законодавства в Україні. Норми місцевого права Чернігівської і Полтавської губерній у Зводі законів Російської імперії Уложення про покарання кримінальне і виправне 1845 р. Сільський судовий статут 1839 р.

Основні риси права: цивільного, сімейно-шлюбного, спадкового, кримінального, процесуального.

Загальні закономірності та особливості процесу утвердження капіталізму в Україні. Передумови буржуазних реформ 60-70-х років в Росії та особливості їх проведення в Україні. Громадсько-політичні рухи в Україні. Посилення царизмом національного гніту. Валуєвський циркуляр 1863р. Ємський указ 1876 р.

Супільний лад. Правове закріплення селянської реформи 1861 р. (царський маніфест, загальні положення, додаткові правила). Перетворення поміщицьких селян на "вільних сільських обивателів". "Тимчасово обов'язані" селяни. Уставні грамоти. Порядок визначення розміру викупу за землю. Державні органи з селянської справи, волосні та сільські органи селянського самоврядування. Поширення селянської реформи на удільних та державних селян, дворових людей та селян дрібнопомісних власників. Особливості проведення селянської реформи 1861 р. в Україні. Національний склад дворянства та посилення його станово-адміністративної ролі. Дві верстви дворян-поміщиків у пореформений період. Буржуазія: промислова й торговельна. Правове положення фабрично-заводських робітників.

Державний лад та буржуазне реформаторство 60-70-х років. Адміністративно-територіальний поділ. Реорганізація центрального державного управління. Система державного управління в Україні. Утворення нових генерал-губернаторств. Розширення повноважень генерал-губернаторів і губернаторів в Україні. Апарат губернського і повітового державного управління. Волосні установи. Посилення ролі селянської общини.

Формування всестанового місцевого самоврядування. Земська реформа

в Україні. Положення про губернські та повітові земські установи 1864 р. Компетенція та порядок обрання губернських і повітових земських зборів та їх виконавчих органів – губернських і повітових земських управ. Міська реформа 1870 р. та її правове закріплення (Міське положення 1870 р.). Компетенція та порядок обрання міських дум і міських управ.

Судова реформа 1864 р. та її особливості проведення в Україні. Судові статuti від 20 листопада 1864 р. Проголошення демократичних принципів судоустрою. Створення нової системи судів (мирові судді, з'їзди мирових суддів, окружні суди, судові палати і Сенат). Запровадження суду присяжних засідателів. Перебудова органів прокуратури і створення органів адвокатури. Новий статус слідчих.

Військова реформа. Всестанова загальна військова повинність. Реформа військової юстиції. Фінансова, поліцейська, шкільна, університетська реформи в Росії.

Контрреформи 80-90-х рр. Розвиток російського неоабсолютизму. Положення про заходи до охорони державного порядку і громадського спокою 1881 р. Правовий режим стану посиленої і надзвичайної охорони. Положення про воєнний стан 1892 р. Розширення компетенції органів поліції та жандармерії. Закон про земських дільничих начальників 1889 р. Наступ царського уряду на органи самоврядування. Положення про губернські і повітові земські установи 1890 р. Нове міське положення 1892 р. Адміністративно-судова контрреформа (скасування мирових судів, створення "Особливої присутності" Сенату і Вищого кримінального суду, розширення воєнно-судової і позасудової репресії).

Перевидання Повного зібрання законів і Зводу законів Російської імперії. Видання з 1863 р. офіційного періодичного зібрання узаконень та розпоряджень уряду. Судова практика Сенату. Адміністративне законодавство. Фабричні закони. Статuti цивільного і кримінального судочинства 1864 р. Статут про покарання, які накладаються мировими судьями 1865 р. Уложення про покарання кримінальні і виправні 1866 і 1885 р. Військовий статут про покарання 1875 р. Військово-морський статут про покарання 1886 р.

Основні риси права. Розширення сфери застосування цивільного права. Право власності. Закріплення капіталістичної власності. Зобов'язальне право. Вексельне право. Охорона інтересів наймача. Право успадкування. Сімейно-шлюбне право. Кримінальне право. Поняття та види злочинів. Мета та система покарань. Основні риси судового процесу по цивільних та кримінальних справах.

Тема 7. Суспільно-політичний лад і право України в період з початку ХХ ст. до 1917 р.

Загальна характеристика політико-правового розвитку Росії у 1900-1917 рр. (державно-політична криза 1904-1905 рр., революція 1905-1907 рр., перша світова війна). Політико-правове становище Правобережної,

Лівобережної та Південної України в складі самодержавної Російської імперії. Зміни у суспільних відносинах. Збереження станового поділу суспільства. Поділ населення імперії за "різницею присвоєних прав" на "природних обивателів" та "іногородців". Правове становище дворянства, духовенства, міщан, буржуазії, робітничого класу, селянства. Указ від 5 жовтня 1906 р. "Про скасування деяких обмежень у правах сільських обивателів та інших осіб колишніх податних станів". Правові основи столипінської аграрної реформи 1906-1910 рр. та напрями і особливості її проведення в Україні. Царський указ від 9 листопада 1906 р. "Про доповнення деяких постанов чинного закону, який стосується селянського землеволодіння та землекористування". Закон від 14 червня 1910 р. "Про зміни і доповнення деяких постанов про селянське землеволодіння". Суспільно-політичні течії на Україні та створення українських політичних партій.

Зміни в державному ладі. Особливості еволюції самодержавства. Основний зміст царських маніфестів від 6 серпня та 17 жовтня 1905 р. Булигінська Дума. Закони про вибори Державної думи від 6 серпня та 11 грудня 1905 р. Положення про Державну Думу 20 лютого 1906 р., Положення про Державну раду від 24 лютого 1906 р. Нова редакція Основних законів Російської імперії від 23 квітня 1906 р. та інші нормативні акти з питань державного устрою та прав підданих Росії, які були прийняті в період революції. Зміни в центральному апараті самодержавної влади та управління. Реформування Ради Міністрів і Державної Ради. Державна Дума як орган влади із законодавчими функціями, її повноваження, порядок обрання, організація та регламент роботи. Діяльність та політична платформа Української думської громади. Розпуск II Державної Думи та нове Положення про вибори до III Державної Думи 3 червня 1907 р.

Столипінська реакція, "виключне законодавство", "швидкострільна" юстиція (військово-польові суди), поліцейсько-жандармський терор та їх відображення в державно-правових інститутах. Закон 15 червня 1912 р. "Про перетворення місцевого суду". Мілітаризація державного апарату в роки першої світової війни. Створення державно-монополістичних органів – особливих нарад. Організація центральних і місцевих воєнно-промислових комітетів. Головний комітет Всеросійського земського і міського союзів ("Земгор") та його діяльність. Військове будівництво і військове управління. Положення про польове управління військами від 16 липня 1914 р. та особливі Правила про місцевості, оголошені на воєнному стані. Указ від 24 липня 1914 р. про прийняття надзвичайних заходів по охороні у всіх місцевостях імперії порядку та громадської безпеки. Розклад самодержавного апарату влади та управління.

Розвиток права. Джерела права. Кодифікація права. Кримінальне уложення 1903 р. Робота над Цивільним уложенням. Адміністративне законодавство. Робітниче законодавство. Торговельно-промислове законодавство. Надзвичайне законодавство 1906-1907 рр. Правове

регулювання економіки. Зміни в судовому праві. Надзвичайне законодавство періоду війни. Нова редакція IV розділу Військово-судового статуту "Про суд у воєнний час" 20 липня 1914 р.

Методичні поради

Дати загальну оцінку значення входження України до складу Російської держави для розвитку української державності. При розгляді даної теми необхідно звернути увагу на процес та причини кодифікації українського права у XVIII ст. Однією з причин кодифікації стала багатоманітність та неузгодженість джерел права Козацько-гетьманської держави. Серед інших причин кодифікації права важливу роль зіграло прагнення української шляхти використати кодифікацію для відновлення втрачених прав і вольностей України.

Розгляд кодифікаційних робіт першої половини XIX ст. необхідно розпочати з вивчення причин, які спонукали до подальшої кодифікації. Варто зауважити, що ці роботи велись паралельно та у зв'язку з кодифікацією права Росії. Потрібно зазначити, що введення в дію "Свода законів Российской імперії" скасувало автономію української правової системи і привело до уніфікації системи джерел права, що діяли в імперії.

Для детального аналізу ходу кодифікації права України потрібно визначити загальну характеристику таких джерел права України XVIII – першої половини XIX ст.: звичаєве право, джерела польського походження, джерела литовського походження, магдебурзьке право і хелмінське право, універсали гетьманів і полковників, джерела російського права.

Слід послідовно розглянути всі гетьманські статті, які діяли на Україні, дати загальне визначення цьому джерелу права.

Звернути увагу на те, що Конституція П. Орлика передбачала створення демократичної республіки з виборними законодавчими і виконавчими органами, розглянути дискусійне питання про те, чи був цей акт конституцією в сучасному розумінні цього слова.

Необхідно докладно з'ясувати історію підготовки, основний зміст і історичне значення першого українського кодексу "Права, по которому судится малороссийский народ" 1743 р. Розкрити сутність кодексу як пам'ятки феодального права часів становлення українського старшинсько-шляхетського феодалізму.

В основі суспільного ладу на українських землях на початку XIX ст. лежали феодально-кріпосницькі відносини. Увагу потрібно зосередити на висвітленні правового становища в суспільстві різних категорій селянства, українського і російського дворянства. Розкрити системний характер реформ. Слід звернути увагу на юридичні документи, які закріплювали реформу, та на особливості проведення селянської реформи в Україні: умови наділення селян землею в користування, умови придбання селянами землі у власність; вільні "сільські обивателі" та тимчасовозобов'язані; умови звільнення селян; органи сільського управління, їх компетенція, органи волосного управління,

їх компетенція, волосний суд.

Потрібно розповісти про систему земських органів самоврядування (губернські і повітові земські збори та губернські і повітові земські управи) та порядок їх формування.

Необхідно з'ясувати основні риси судової системи та становища напередодні реформи, висвітлити причини процесу підготовки і принципи, за якими провадилась реформа, систему нормативних документів (судових статутів), які її закріпили, розповісти про систему мирової юстиції, систему загальної юстиції та нові демократичні принципи судочинства. Торкаючись установ загальної юстиції: окружних суддів – судових палат – сенату, окремо звернути увагу на суд присяжних.

Підводячи підсумки, особливу увагу зверніть на реформування судової системи України, покажіть роль реформи для розвитку судової системи у цілому.

Практичне заняття 1

1. Характеристика джерел права :
  - а) звичаєве право;
  - б) офіційне право.
2. Передумови, мета та основні завдання і напрями буржуазних реформ Російської імперії 60-70-х рр. ХІХ ст.
3. Причини і наслідки загально-імперських кодифікаційних робіт (друга пол. ХІХ - поч. ХХ ст.):
  - а) Звід законів Російської імперії редакції 1842р., 1857 р. ;
  - б) Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845р., 1866 р., 1885 р.
4. Причини, підготовка та хід селянської реформи, її юридичні акти.
5. Земська 1864 р. і міська 1870 р. реформи в Україні та їх юридичне оформлення.

Практичне заняття 2

1. Причини проведення судової реформи 1864 р. та особливості її проведення в Україні.
2. Законодавче забезпечення судової реформи 1864 р.
3. Реформована судова система.
4. Вдосконалення прокуратури і зародження адвокатури і нотаріату.
5. Кодифікація права друга пол. ХІХ - поч. ХХ ст. :
  - а) Статут цивільного судочинства 1864р. ;
  - б) Статут кримінального судочинства 1864р. ;
  - в) Уложення кримінальне 1903р.
6. Наслідки судової реформи і проведення контрреформ 70-80 рр.

Практичне заняття 3

1. Зміни в державному ладі. Особливості еволюції самодержавства.

2. Зміни у суспільних відносинах Росії у 1900-1917 рр..
3. Основний зміст та історичне значення царських маніфестів від 6 серпня і 17 жовтня 1905 рр., Основних законів Російської імперії від 23 квітня 1906 р. та інших актів з питань державного устрою, змін у адміністративному та кримінальному законодавстві.
4. Столипінська аграрна реформа, її юридичне оформлення і порядок проведення. Особливості впровадження аграрної реформи в Україні.

Завдання для самостійної роботи

1. Кодифікаційні роботи першої половини ХІХ ст.:
  - а) Зібрання малоросійських прав 1807 р.;
  - б) "Литовський Статут" російської редакції 1811р.;
  - в) Звід місцевих законів західних губерній 1837 р.
2. Запровадження на Україні російської системи права у 1835–1845 рр.:
  - а) Повне зібрання законів Російської імперії;
  - б) Звід законів Російської імперії редакції 1842 р.;
  - в) Звід законів Західних Губерній (Чернігівська та Полтавська губернії);
  - г) Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р.

Тема 8. Суспільно-політичний лад і право західноукраїнських земель у період австрійського панування (1772-1918 рр.)

Загарбання західноукраїнських земель Австрією та його юридичне оформлення. Утворення коронного краю з центром у Львові. Революція 1848 р. і створення Головної Руської ради у Львові. Австро-угорська угода 1867 р. та утворення Австро-Угорської монархії. Ціслеїтанія і Транслеїтанія. Західна Україна в часи першої світової війни.

Суспільний лад. Магнати і рицарі та трудова шляхта. Кріпосні селяни. Скасування кріпосного права. Міське населення.

Державний лад. Органи урядової адміністрації. Губернатор. Галицький становий сейм. Циркули (округа) і дистрикти. Окружні старости. Мандатори. Судові органи. Конституція Австрії 1848 р. Откройована конституція 1849 р. Крайові конституції для Галичини і Буковини 1850 р. Австрійська конституція 1867 р. Угорська конституція 1848 р. Імператор Австрії і король Угорщини. Двопалатний парламент (рейхсрат) Австрії та сейм Угорщини. Делегації. Рада міністрів. Спільні міністерства. Крайовий міністр для Галичини. Намісник у Галичині і крайовий президент у Буковині. Повітові старости. Громадські управи. Жупи в Закарпатті. Жупани і піджупани. Дворянські збори. Начальники комітетських управлінь. Окремий Руський дистрикт. Судово-прокурорські органи. Органи крайового і місцевого самоврядування. Галицький і Буковинський крайові сейми, порядок формування, склад і компетенція. Крайовий виділ (комітет). Повітові, міські і сільські ради. Імперський закон 1862 р. про місцеве самоврядування.

Галичанський крайовий закон про громади. Організація управління Львова і Чернівців за статутом 1870 р.

Джерела права дореформеного періоду. Правові звичаї. Малопольський та Великопольський статuti. Сеймові постанови королівські привілеї, едикти, декрети, ординації. Збірники Магдебурзького права.

Джерела права пореформеного періоду. Звичаєве право. Офіційне законодавство: Імператорські патенти, дипломи, ординації, статuti. Постанови рейхстагів. Кодекси та уложення. Акти місцевого значення. Загальнодержавні Конституційні акти Австрійської монархії та Австро-Угорської держави: 25 квітня 1848 р.; 4 березня 1849 р.; 26 лютого 1861 р.; 21 грудня 1867 р. Крайова конституція Галичини 29 вересня 1850р.

Кодифікація кримінального права і судочинства. Кримінальне уложення Терезії 1868р. Кримінальне уложення Йосифа II 1787р. Кодифікація цивільного права. Кодекс Терезії 1867р. Кодекс Йосифа II 1887р. Введення цивільного кодексу в Східній Галичині 1897р.

Загальне цивільне уложення Австрії 1811р. Нові редакції кримінального кодексу 1852р. Кримінально-процесуальний кодекс 1853 року. Новий кримінально - процесуальний кодекс 1873 року.

Основні риси цивільного права. Речове право. Володіння. Право власності. Спадкове право. Спадкування за законом, заповітом і договором.

Право зобов'язань. Зобов'язання із порушення договорів та зобов'язання із спричинення шкоди. Квазиделікти. Види договорів: дарування, зберігання, позики, обміну, купівлі-продажу, найму, товариства, подружнього дарування. Авантюрні договори. Спадковий чинш. Сімейно – шлюбне право. Громадянська угода. Оголошення шлюбу недійсним.

Кримінальне право та процес. Види злочинів. Злочини проти публічних інтересів, злочини проти приватних інтересів. Система покарань. Смертна кара. Тюремне ув'язнення. Штрафи. Конфіскація майна. Судовий кримінальний та цивільний процес. Військове судочинство.

Методичні поради

Характеризуючи державно-правові інститути в українських землях у період з початку ХХ ст. до 1917 року, необхідно звернути увагу, що в цей період Росія вступила в стадію монополістичного розвитку, а разом з тим в економіці країни продовжували відігравати значну роль докапіталістичні відносини, які підтримував реакційний царський уряд, політика якого призвела до соціального вибуху – революційних подій 1905-1907 рр. Революція 1905-1907 рр. стала першою демократичною революцією в Російській імперії. У національних окраїнах, крім соціальних проблем, у ході революції каменем спотикання було національне питання. Жовтневий політичний страйк примусив до того непохитну царську владу в особі Миколи II підписати конституційний маніфест, яким підданам імперії було даровано основні права і свободи, але формально цар залишився необмеженим монархом. Проаналізуйте різні підходи до визначення

юридичного значення Маніфесту.

Особливої уваги вимагає тема боротьби самодержавства з опозиційними I і II Думами. Позитивним моментом цієї боротьби було створення Державної Думи із законодавчими функціями та затвердження Миколою II Основних державних законів, які закріпили основні засади конституційного ладу, встановивши нову форму правління у вигляді так званого "конституційного самодержавства". Потрібно висвітлити державницьку платформу українського національного руху та його роль в Думах, а також визначити програмні цілі та політичну стратифікацію українських рухів та партій.

Розкрийте не соціально-політичні, а юридичні аспекти діяльності Рад, характеристику їх як нового альтернативного самодержавству апарату державного управління, проаналізуйте організаційно-нормативні форми їх функціонування.

Необхідно звернути увагу на те, що після третьочервневого перевороту встановлюється контрреволюційна диктатура поміщиків, основні підвалини якої були закріплені у виборчому законодавстві. Проводячи реакційну політику, царат спирався, передусім, на сильний каральний апарат, який за таємними циркулярами одержав надзвичайні повноваження, та на "виключне законодавство". Ідея "швидкодіючої" слухняної юстиції втілюється у створених царським указом військово-польових судах. Самодержавство зміцнювало і розширювало апарат поліції і жандармерії. Поміщикам було надано право охороняти власні маєтки за допомогою загонів поліцейської охорони. Були створені охоронні відділення жандармерії, а у 1908 р. – жандармські летючі загони. Потрібно звернути особливу увагу на те, що у період контрреволюції посилювався національний гніт. Зокрема на Україні до заборони національної школи, театру, літератури українською мовою ще було заборонено офіційно використовувати назви "Україна", "український народ".

Практичне заняття 1

1. Суспільний лад західноукраїнських земель у період австрійського панування
2. Державний лад західноукраїнських земель у період австрійського панування
3. Кодифікаційні роботи в Австро-Угорщині в кінці XVIII – першій половині XIX ст. та їх вплив на розвиток правової системи західноукраїнських земель.
4. Наслідки кодифікації права в Галичині, Буковині та Закарпатті.

МОДУЛЬ IV

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЛАД ТА ЗАКОНОДАВСТВО

УКРАЇНИ В РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД 1917 – 1921 Р.Р.

Змістовний модуль 5

Новітня історія держави та права України

Тема 9. Державно-політична криза 1916-1917 рр. в Росії та її вплив на суспільний та державний лад і право України.

Державно-політична криза 1916-1917 рр. Лютнева демократична революція в Росії. Повалення самодержавства. Створення нових органів влади. Юридичне закріплення переходу влади від царської родини до Тимчасового уряду. Петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів. Двовладдя. Питання про Установчі Збори. Проголошення Російської республіки. Державна нарада. Предпарламент. Політичні партії.

Утворення Тимчасового уряду та його програмна декларація від 3 березня 1917 р. Урядові кризи. Коаліційні уряди. Реформа центрального і місцевого державного апарату. Місцеві органи влади. Губернські і повітові комісари Тимчасового уряду. Громадські ради та комітети громадських організацій. Органи земського і міського самоврядування. Утворення волосних земств-зібрань і управ та дільничних міських управлінь (районних дум). Формування охоронного апарату. Ліквідація поліції та жандармерії і утворення народної міліції. Зміни у судовій системі. Постанова від 4 травня 1917 р. "Про тимчасовий устрій місцевого суду". Адміністративна юстиція. Тимчасові суди.

Законодавство Тимчасового уряду. Демократизація політичного життя. Проект Конституції Росії. Цивільне право. Правові заходи по стабілізації економіки. Захист права власності. Посилення адміністративно-правових методів регулювання. Правове регулювання аграрних відносин. Правове регулювання праці. Кримінальне законодавство. Нормативні акти по демократизації каральної політики. Надзвичайна слідча комісія. Посилення репресій і відхід від демократичних свобод. Відновлення смертної кари. Постанови про злочини проти державного порядку.

Тема 10. Суспільно-політичний лад і право України у період державотворчих пошуків 1917-1923 рр.

Боротьба за національно-державне відродження України. Утворення Центральної Ради на чолі з М.Грушевським та еволюція її юридичного статусу. Всеукраїнський національний конгрес (5-7 квітня 1917 р.). Наказ Центральної Ради від 5 травня 1917 р. Підтримка Центральної Ради з боку всеукраїнських військового, селянського і робітничого з'їздів. Утворення губернських, повітових та міських українських рад. Перший універсал Центральної Ради від 10 (23) червня 1917 р. Мала Рада і Генеральний Секретаріат. Переговори з петроградськими міністрами. Другий універсал Центральної Ради 3(16) липня 1917 р. Взаємне визнання Центральної Ради і Тимчасового уряду. Статут вищого управління України, затверджений Малою Радою 19 липня 1917 р. "Тимчасова інструкція Генеральному

Секретаріату" Тимчасового уряду від 4 серпня 1917 р. Перші законодавчі акти Центральної Ради.

Ліквідація влади Тимчасового уряду та встановлення більшовицької влади у Петрограді. Проголошення Центральної Ради найвищим органом революційної демократії в Україні, поповнення складу Генерального Секретаріату і поширення його компетенції на всю територію України.

III універсал Центральної Ради від 7(20) листопада 1917 р. і проголошення Української Народної Республіки як частини демократичної федеративної Росії. Програма соціально-економічних перетворень. Організація центральної та місцевої влади. Правове положення Центральної Ради, Малої Ради та Генерального Секретаріату. Зміни у структурі уряду. Закон "Про вибори до Установчих зборів УНР" від 11-18 листопада 1917 р. Судові органи. Закон про утворення Генерального Суду від 15 грудня 1917 р. Закон про упорядкування прокурорського нагляду від 25 листопада 1917р. Органи захисту революції. Військове будівництво. Протистояння Центральної Ради і Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Брестський мирний договір між Україною, Німеччиною і Австро-Угорщиною. IV універсал Центральної Ради від 9 (22) січня 1918 р. Проголошення самостійності і незалежності УНР. Створення нового уряду – Ради Народних Міністерств та зміни в його складі. Діяльність Центральної Ради в умовах фактичної окупації території України австро-німецькими військами. Розгін Центральної Ради.

Нормотворча діяльність Центральної Ради, Малої Ради, Генерального Секретаріату і Ради Народних Міністрів. Закон про порядок видання нових законів від 25 листопада 1917 р. Закони про громадянство від 2-4 березня 1918 р. та інші акти в галузі державного будівництва. Закон про землі від 2 березня 1918 р. Закон про національно-персональну автономію від 9 січня 1918 р. Нормативні акти по правовому забезпеченню економічних перетворень. Тимчасовий земельний закон від 18 січня 1918 р. Соціальне законодавство. Нормативні акти з кримінального права. Конституція УНР (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) від 29 квітня 1918 р., її зміст і значення.

Переворот П.Скоропадського 29 квітня 1918 р. і його правове закріплення. Проголошення П.Скоропадського гетьманом Української держави. Грамота до всього українського народу та Закони про тимчасовий державний устрій України від 29 квітня 1918 р., їх зміст.

Загальна характеристика режиму П.Скоропадського. Внутрішня і зовнішня політика гетьмана. Організація влади гетьманату. Гетьман, його повноваження. „Тимчасовий закон про верховне управління державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами держави ... гетьмана” від 1 серпня 1918 р. Рада Міністрів на чолі з головою (Отаманом-міністром). Міністерства. Фінансова Рада. Місцеві органи. Судові органи. Військове будівництво. Відносини між державою і церквою. Організація козацтва як окремого стану населення і резерву війська. Створення

опозиційного Українського Національного Союзу, початок повстання проти гетьмана. Відмова 14 грудня 1918 р. гетьмана П.Скоропадського від влади; падіння гетьманату.

Законодавство Української держави. Процес законотворчості. Законодавчі акти в сфері власності. Каральна спрямованість гетьманського законодавства.

Створення Директорії як тимчасового революційно-державного органу, його склад, політико-правова платформа. Декларація Директорії від 26 грудня 1918 р. Відновлення назви держави – УНР та її законів. Створення першого уряду Директорії – Ради Народних Міністрів на чолі з В.Чеховським. Трудовий принцип розбудови держави. Сесія Трудового конгресу (23-28 січня 1919 р.). Резолюція конгресу про форму влади в Україні від 23 січня 1919 р. Зовнішня і внутрішня політика Директорії та урядові кризи. Судові органи Директорії. Законодавство Директорії. Акт злуки УНР та ЗУНР, його правове оформлення та юридичні наслідки.

Зміни в Директорії та встановлення особистого режиму С.Петлюри. Варшавський договір від 21 квітня 1920 р. та його політико-правова оцінка. Українсько-польська воєнна конвенція. Припинення соборності УНР. Всеукраїнська Національна Рада. Спроби вироблення Конституції УНР. Закони від 12 листопада 1920 р. "Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці" та "Про Державну Народну Раду".

Ризький мирний договір від 18 березня 1921 р. та його політико-правові наслідки для України. Кінець легального існування Директорії та її органів. Уряд УНР в екзилі та його політико-правова платформа.

Маніфест 16 жовтня 1918 р. про перетворення Австро-Угорщини в федеративну державу. Обрання Української Національної Ради. Проголошення української держави у складі Австро-Угорщини. Розпад Австро-Угорщини. Взяття українцями влади у Львові.

1 листопада 1918 р. Створення 9 листопада 1918 р. першого уряду – Державного Секретаріату. Тимчасовий Основний закон від 13 листопада 1918 р. Надання назви держави – Західноукраїнська Народна Республіка. Організація і структура державного апарату. Центральні органи державної влади і управління (Українська Національна Рада, Виділ УНРади, Президія УНРади, Президент УНРади, Державний Секретаріат). Закон про скликання Сейму ЗУНР (березень 1919 р.). Місцеві органи державної влади і управління (повітові, громадські (сільські і містечкові) і міські комісари; повітові, громадські та міські національні ради). Закон про адміністрацію ЗУНР та розпорядження уряду про державну адміністрацію від 16 листопада 1918 р. Судово-прокурорські органи. Система державної жандармерії. Об'єднання ЗУНР і УНР в єдиній соборній українській державі. Західна область УНР (ЗОУНР). Законодавство ЗУНР. Причини падіння Західноукраїнської Народної Республіки.

Методичні поради

Для розкриття питань семінарського заняття необхідно проаналізувати процес становлення Української Центральної Ради (УЦР), що спочатку виникла як міжпартійний координаційний центр, потім перетворилась на національний представницький орган, а після проголошення УНР стала вищим законодавчим органом. У ході підготовки до заняття необхідно ознайомитись з історією прийняття та текстом універсалів Центральної Ради, рішеннями Українського національного конгресу, Інструкцією Тимчасового уряду Генеральному Секретаріатові, Конституцією УНР. Зупинитись на характері взаємин УЦР і Тимчасового уряду. Особливу увагу звернути на такі важливі закони УНР як земельний, про громадянство та про національно-персональну автономію. З'ясувати фактичні обставини, які призвели до арешту урядовців Центральної ради та суду над В. Голубовичем. Проаналізувати зміст і структуру Конституції УНР, розкривши позитивні риси і недоліки. З'ясувати чи вирішувалось питання про запровадження інституту президентства в УНР. Розкриваючи питання даної теми, показати походження органів державної влади та управління періоду Директорії. Але необхідно враховувати, що тогочасні політичні реалії вносили певні корективи і тому головні програмні завдання Директорії лишилися нереалізованими. На особливу увагу заслуговує робота Директорії та ЗУНР над об'єднанням українських земель в єдину державу. Спираючись на текст Ухвали Української Національної Ради від 3 січня 1919 року та Акт Директорії від 22 січня 1919 року, студенти мають висвітлити процес злуки УНР та ЗУНР і показати його наслідки.

Практичне заняття 1

1. Передумови відродження української державності.
2. Державний устрій і право УНР:
  - а) Центральна Рада: етапи діяльності та еволюція її юридичного статусу;
  - б) організація центральної і місцевої державної влади і місцеве самоврядування;
  - в) законодавча діяльність;
  - г) судова система.
3. Українська держава за Гетьманату П.П.Скоропадського:
  - а) організація центральної і місцевої адміністрації;
  - б) законодавство;
  - в) судова система і судочинство.

Практичне заняття 2

1. Українська Народна Республіка (період Директорії):
  - а) причини виникнення та початковий етап діяльності Директорії;
  - б) Конгрес Трудового Народу України та його значення;
  - в) організація державної влади і територіальний устрій УНР;

- г) законодавство.
- 2. Західноукраїнська Народна Республіка:
  - а) розпад Австро-Угорщини і проголошення ЗУНР;
  - б) організація, структура і функції державного апарату ЗУНР;
  - в) об'єднання ЗУНР і УНР в єдиній соборній Українській державі.

МОДУЛЬ V

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЛАД ТА ЗАКОНОДАВСТВО РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1921 – ПОЧАТКУ 1990 Р.Р.

Змістовий модуль 6

Становлення радянської держава і права в Україні (1917 р. – початок 90-х рр.)

Тема 11. Утворення державно-правових інститутів української радянської держави та їх конституційне оформлення (1917-1920 рр.).

Перший Всеукраїнський з'їзд Рад, зміст та юридична сила його рішень (11-12 грудня 1917 р.). Проголошення 12(25) грудня 1917 р. України Республікою Рад. Утворення центральних і місцевих органів влади та управління. Встановлення федеративних зв'язків з Радянською Росією. Особливості державного устрою та права Донецько-Криворізької радянської республіки, Одеської радянської республіки та інших аналогічних штучних державних утворень радянського типу на території України. II Всеукраїнський з'їзд Рад (березень 1918 р.) та його рішення.

Еволюція органів влади та управління Радянської України в 1918-1919 рр. (Повстанський Народний Секретаріат (дев'ятка), Центральний військово-революційний комітет, Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, Рада Народних Комісарів УСРР). Центральні та місцеві органи влади за Конституцією УСРР від 14 березня 1919 р. Перебудова органів влади і управління у зв'язку з денікінським наступом. Відновлення радянських органів влади та управління (кінець 1919 – початок 1920 рр.). Створення Всеукраїнського революційного комітету та ревкомів на місцях. Відновлення ВУЦВК та Раднаркому (друга половина 1920 р.). Державно-правове будівництво в Криму.

Державні зв'язки УСРР з РСФРР та іншими радянськими республіками. Воєнно-політичний союз радянських республік. Союзний робітничо-селянський договір між РСФРР та УСРР (грудень 1920 р.). Правова природа взаємовідносин радянських республік в 1917-1922 рр.

Органи управління народним господарством. Раднаргосп України та губнаргоспи. Організаційне бюро з відновлення промисловості (Промбюро). Українська рада трудової армії. Українська рада народного господарства.

Злам старої судової системи. Постанова Народного Секретаріату Радянської України від 4 січня 1918 р. "Про введення Народного суду".

Революційні трибунали. Декрет РНК УСРР від 19 лютого 1919 р. про суд. Тимчасове положення про народні суди та революційні трибунали УСРР від 20 лютого 1919 р. Положення Раднаркому про народний суд від 26 жовтня 1920 р. Принципи нового судового права. Декрет від 3 грудня 1918 р. "Про організацію Всеукраїнської Надзвичайної Комісії" та його наслідки.

Джерела радянського права. Відношення до дореволюційного права. Форми радянського законодавства. Перші декрети в галузі цивільного, сімейного, трудового, земельного, кримінального права. Декрети про націоналізацію власності, правове регулювання розподілу.

Тема 12. Держава і право України в умовах нової економічної політики (1921 – початок 1929 рр.)

Перехід від війни до миру і запровадження нової економічної політики, її законодавче оформлення. Постанова ВУЦВК від 27 березня 1921 р. "Про заміну продовольчої розверстки натуральним податком". Правове регулювання багатокладної економіки.

Передумови утворення СРСР. I Всесоюзний з'їзд Рад. Декларація і договір про утворення СРСР (грудень 1922 р.). Український проект Союзного договору (травень 1923 р.). Деформація юридичного та фактичного статусу України у складі СРСР протягом 20-х років. Зміни політичної системи. Оформлення диктатури РКП(б). Реорганізація радянської системи. Державно-правове положення України за Конституцією СРСР 1924 р. Внесення змін і доповнень до Конституції України у 1925 р. Нова Конституція республіки 1929 р. Формування адміністративно-командної системи управління. Правовий і фактичний статус вищих органів державної влади (Всеукраїнський з'їзд Рад, ВУЦВК, Президія ВУЦВК та РНК УСРР). Українська Економічна Рада. Наркомати. Реформи адміністративно-територіального устрою України у 1922-1925 рр. Місцеві органи влади (губернські, окружні та районні з'їзди Рад і їх виконавчі комітети). Реорганізація комнезамів. Реформа збройних сил.

Національні аспекти в державному будівництві Радянської України. Українізація державного і господарського апарату УСРР. Утворення у складі Радянської України Молдовської автономної республіки. Національні адміністративно-територіальні одиниці (районні, сільські та селищні Ради).

Перебудова юстиції та правоохоронних органів. Судова система. Організація державної прокуратури. Утворення адвокатури. Реорганізація ВУЧК. Утворення Державного Політичного Управління (ДПУ). Доктрина "революційної законності".

Розвиток та кодифікація законодавства Радянської України. Посилення ролі централізованого законодавчого регулювання і створення загальносоюзних кодифікаційних актів ("Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік").

1924 р., "Загальні начала землекористування і землеустрою" 1928 р. тощо). Цивільне законодавство і Цивільний кодекс 1922 р. Кодекс законів

про народну освіту 1922 р. Земельний кодекс 1922 р. Кодекс законів про працю 1923 р. Кодекс законів про сім'ю, опіку, подружжя та акти громадянського стану 1926 р. Адміністративний кодекс 1927 р. Кримінальне законодавство. Кримінальний кодекс 1922 і 1927 рр. Процесуальне законодавство. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922 і 1927 рр. Цивільно-процесуальний кодекс 1924 і 1929 рр. Виправно-трудове законодавство. Виправно-трудоий кодекс 1925 р. Спроби створення Зводу законів УСРР.

Методичні поради

При вивченні цієї теми потрібно неупереджено розглянути питання про виникнення більшовицької держави. Потрібно довести, що протягом сімдесяти років "українська радянська соціалістична державність" була не "місцевою", а привнесеною ззовні, урізаною державністю в рамках тоталітарної державності.

Особливу увагу звернути на юридичну силу і значення рішень I Всеукраїнського з'їзду Рад та дати юридичну оцінку проголошенню 12 (25) грудня 1917 р. України Республікою Рад. Треба проілюструвати процес еволюції радянських органів влади і управління, зокрема проаналізувати Тимчасове положення про організацію радянської влади на Україні від 22 грудня 1919 р. Висвітлити процес зламу старої і запровадження нової судової системи, приділити увагу постанові Народного Секретаріату Радянської України від 4 січня 1918 р. "Про введення народного суду". Характеризуючи джерела радянського права, висвітлити особливості соціалістичної правосвідомості і праворозуміння та ставлення більшовиків до дореволюційного права. Характеризуючи зміст і структуру Конституції 1919 р., зупинитись на конституційному закріпленні диктатури пролетаріату та дати юридичну оцінку конституції як пам'ятки права України. Зосередитись на характері договірних відносин між радянськими республіками до утворення Союзу РСР, охарактеризувати військовий, господарський і дипломатичний союзи радянських республік. Звернути увагу на юридичне оформлення союзу, зокрема проаналізувати Декларацію та рішення I Всеукраїнського з'їзду Рад і дати їм оцінку. Оцінити аргументацію необхідності створення Союзу РСР, визначити принципи створення Союзу РСР та дати їм оцінку, порівнюючи з реальною практикою державного будівництва. Розглядаючи проблему державного статусу УРСР у складі СРСР, звернути увагу на особливості взаємодії союзних і республіканських органів влади, розмежування їх компетенції, що визначались Союзним Договором. З'ясувати, чому український проект Союзного договору було названо "конфедеративним" та "націоналістичним" і відхилено. Прослідкувати за Конституціями УРСР та іншими нормативними актами, як змінювався державно-правовий статус УРСР у складі СРСР протягом 20-х – 30-х років.

Приступаючи до вивчення цієї теми, необхідно спочатку дати коротку

характеристику нової економічної політики, звернувши увагу на зміни в державно-правовому житті. Процес організації правової системи в Україні був тісно пов'язаний з насадженням радянської державності. Разом з більшовицькими інститутами на території України розповсюджувались законодавчі акти Російської держави, що замінили нормативні акти правотворчої діяльності УНР. Особливу увагу треба приділити курсу на революційну законність як передумову кодифікації. Слід звернути увагу на процес підготовки й прийняття перших радянських кодексів та охарактеризувати етапи цієї роботи, проаналізувати найважливіші положення кодексів УРСР і порівняти їх з відповідними кодексами РРФСР, відмітивши особливості українських кодексів, охарактеризувати значення кодифікації 20-х років для подальшого розвитку українського радянського права.

Практичне заняття 1

1. Утворення Української РСР. Перший Всеукраїнський з'їзд Рад. Резолюції та постанови Першого Всеукраїнського з'їзду Рад, їх зміст і юридичне значення.

2. Державно-правове будівництво в роки громадянської війни:

- а) зміни в державному апараті в умовах війни;
- б) створення основ радянського права (1918-1919 рр.);
- в) Конституція Української СРР 1919 р., порядок її прийняття, структура, зміст та історичне значення.

3. Розвиток взаємовідносин УСРР з радянськими республіками:

- а) воєнно-політична угода 1919 р.;
- б) господарсько-політичний союз 1920 р.;
- в) дипломатична угода 1922 р.

4. Утворення Союзу РСР та роль Радянської України у цьому процесі:

- а) розробка та прийняття Декларації та Договору про утворення СРСР 30 грудня 1922 р. та їх зміст;
- б) український проект союзного договору 1923 р.

Практичне заняття 2

1. Причини, основні завдання, етапи та наслідки першої кодифікації законодавства Радянської України.

2. Кодифікація окремих галузей права:

- а) цивільного – Цивільний кодекс УСРР 1922 р.;
- б) земельного – Земельний кодекс УСРР 1922 р.;
- в) трудового – Кодекс законів про працю УСРР 1922 р.;
- г) кримінального – Кримінальний кодекс УСРР 1922 р.;
- д) процесуального – Цивільний процесуальний кодекс УСРР 1922 р.;

Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922 р.; Виправно-трудова кодекс УСРР 1925 р.;

- е) сімейно-шлюбного – Кодекс законів про сім'ю і шлюб УСРР 1926 р.;
- є) адміністративного – Адміністративний кодекс 1927 р.

3. Нереалізовані законодавчі проекти (Кооперативний, Житловий та інші кодекси та кодифікаційні наміри).

Завдання для самостійної роботи

1. Особливості державно-правового статусу України як союзної республіки.

2. Судова реформа 1922 р. Положення про судоустрій УСРР 1925 р., його зміст і значення.

Тема 13. Державний устрій та право України в умовах становлення тоталітарно-репресивного режиму. Вхідження Західної України і Північної Буковини до складу України (1929-1941 рр.)

Зміни в суспільно-економічному ладі. Деформація політичної та державної системи. Режим одноособової влади. Ліквідація правових основ багатокладної економіки. Примусова колективізація сільського господарства. Кредитно-фінансові реформи. Подальший процес формування адміністративно-командної системи управління народним господарством. Приєднання Західної України і Північної Буковини до складу України і державне будівництво на цих землях. Проголошення незалежності Карпатської України (березень 1939 р.).

Центральні органи влади і управління УСРР. Реорганізація вищих органів управління. Місцеві органи. Перехід у 1932 р. до обласного поділу. Конституційні зміни радянського устрою. Розробка нової Конституції СРСР. Перебудова державного апарату УРСР на основі Конституції УРСР 1937 р. Подальше зростання централістичних тенденцій в СРСР. Верховна Рада і Раднаком УРСР. Місцеві Ради депутатів трудящих. Військове будівництво. Судова система, прокуратура, НКВС. Закон про судоустрій УРСР 1938 р. Створення єдиної централізованої системи прокурорських органів. Позасудовий орган – Особлива нарада при наркомі внутрішніх справ. Каральні органи – спеціальні "трійки". Ідеологічне обґрунтування теорії "загострення класової боротьби" та її трагічні наслідки.

Основні тенденції розвитку радянського права. Перевага загальносоюзного законодавства над республіканським. Джерела права. Правова оцінка постанов партії. Доктрина "соціалістичної законності". Закони і підзаконні акти. Обмеження громадянських прав. Паспортна система. Зміни в цивільному праві. Правове забезпечення політики примусової колективізації та її наслідки. Примірні статути сільськогосподарської артілі.

1930 р. та 1935 р. Кримінальне право. Зміни і доповнення Кримінального кодексу УРСР у зв'язку з прийняттям союзних актів "Про охорону соціалістичної власності" від 7 серпня 1932 р., "Про кримінальну відповідальність за зраду Батьківщини" від 8 червня 1934 р., "Про боротьбу з терористичними актами" від 1 грудня 1934 р. та інші. Процесуальне законодавство УРСР, його зміни і доповнення у зв'язку з союзним

законодавством у 1934, 1937 і 1938 роках. Посилення кримінальної репресії. Надзвичайний порядок судочинства у справах про терористичні акти. Масові репресії в Україні.

Методичні поради

Необхідно звернути увагу на причини і особливості запровадження, а потім згортання "курсу на революційну законність", прослідкувати історію створення правоохоронних (каральних) органів України, принципи і основні засади їх розбудови, на роль і місце правоохоронних органів у системі державних органів Радянської України. Особливу увагу приділити розвитку системи спеціальних судів та практиці позасудової репресії, розмежуванню повноважень органів міліції і державної безпеки та зміні правового статусу органів міліції із запровадженням курсу на "загострення класової боротьби".

Практичне заняття 1

1. Зміни політичної системи СРСР.
2. Державно-правове будівництво УРСР в 1930-1940 рр.
3. Закон про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік від 16 серпня 1938 р., його зміст та значення.

Практичне заняття 2

1. Розвиток окремих галузей права в 30-х–40-х рр. (державного, цивільного, сімейного, трудового, земельного і колгоспного, кримінального, кримінально-процесуального).
2. Причини та юридичне оформлення приєднання Західної України та Північної Буковини і Південної Бессарабії до УРСР.

Змістовий модуль 7

Радянська держава і право в Україні у воєнні та післявоєнні роки (1941 р. – початок 90-х рр.)

Тема 14. Зміни в державній системі та праві Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни та в перші повоєнні роки (1941 – середина 50-х років).

Напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. Спроба відновлення української держави в окупованому німцями Львові 30 червня 1941 р. Українське Державне Правління на чолі з Я. Стецьком. Утворення Української Національної Ради в Києві під проводом М. Величківського. Розчленування території України і встановлення окупаційного режиму. Рейхскомісаріат "Україна". Трансністрія. "Підкарпатська територія". Антифашистське підпілля на Лівобережній та Західній Україні. Звільнення території України від тимчасової окупації та відновлення радянської влади. Розширення прав республіки у галузі міжнародних відносин і оборони.

Звільнення Закарпаття від німецько-угорських загарбників та юридичне оформлення його входження до складу України. Українська РСР – член-засновник ООН.

Перебудова державного апарату УРСР на воєнний лад. Надзвичайні органи влади та управління. ДКО. Уповноважені ДКО. Органи спеціального призначення. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. "Про воєнний стан". Діяльність місцевих органів державної влади і управління в період війни. Правовий режим воєнного стану і стану облоги. Реорганізація органів суду і прокуратури у зв'язку з введенням воєнного стану. Положення від 22 червня 1941 р. про військові трибунали в місцевостях, оголошених на воєнному стані і в районах воєнних дій. Види військових трибуналів та розширення їх підсудності. Централізація керівництва службами державної безпеки і охорони громадського порядку.

Визволення України від нацистських загарбників. Відновлення органів Радянської влади в Україні. Утворення нових наркоматів, комітетів та управлінь. Відновлення місцевого державного апарату. Правові аспекти діяльності ОУН-УПА.

Право України в умовах війни. Надзвичайне законодавство. Зміни у цивільно-правових відносинах. Розширення кола спадкоємців за законом. Сімейне законодавство. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. про внесення змін у сімейне законодавство. Правове забезпечення захисту дітей-сиріт. Трудове право. Трудові мобілізації і трудові повинності. Зміни у режимі робочого часу робітників і службовців. Земельне законодавство. Нові підстави обов'язкової праці у колгоспі. Кримінальне законодавство. Посилення карних репресій. Відповідальність воєнних злочинців. Процесуальне право.

Україна після другої світової війни. Зміни на політичній карті світу. Розширення міжнародних зв'язків УРСР. Відбудова народного господарства. Активізація суспільного життя України. Новий наступ тоталітаризму та його негативні наслідки в УРСР.

Тема 15. Державно-правові інститути України у другій половині 50-х – середині 80-х рр.

Державне будівництво. Ліквідація надзвичайних державно-правових інституцій в УРСР. Поступове відновлення конституційних форм суспільно-політичного життя. Посилення централізованої бюрократичної системи управління державою. Зміни в системі органів юстиції, прокуратури, державної безпеки і внутрішніх справ. Розвиток законодавства та зміни в окремих галузях права.

Зовнішньополітичний та внутрішній стан УРСР. Смерть Й.Сталіна і лібералізація суспільного життя. Політична боротьба в керівництві партії. Спроби удосконалити форми управління промисловістю, будівництвом, сільським господарством, розвитком науки і культури. Зміни у суспільному ладі. Входження Кримської області до складу УРСР. Розширення компетенції

союзних республік.

Державний лад. Розширення прав України у розв'язанні питань її адміністративного устрою, в державному плануванні та фінансуванні її господарства, виданні законів та інших нормативних актів. Вищі органи державної влади та управління. Нові організаційні форми управління промисловістю. Місцеві органи державної влади і управління. Перебудова судової системи та посилення прокурорського нагляду. Закон про судоустрій УРСР 1959 р. Положення про прокурорський нагляд в СРСР 1955 р. Реорганізація органів держбезпеки і внутрішніх справ.

Суттєві зміни в радянському законодавстві. Початок нової кодифікації загальносоюзного і республіканського законодавства. Основи законодавства СРСР і союзних республік та їх вплив на розвиток права УРСР. Цивільне право. Цивільний та Цивільно-процесуальний кодекс 1963 р. Трудове право. Колгоспне право. Кримінальне право. Кримінальне судочинство. Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси 1960 р.

Зміна партійного керівництва СРСР. Курс на реанімацію командно-адміністративної системи сталінського зразка та пошуки прогресивними силами шляхів суспільного оновлення. Спроби економічних та господарчо-правових реорганізацій. Деяка лібералізація та демократизація господарської системи. Доктрина "загальнонародної держави". Реорганізація системи Рад. Зростання застійних явищ в економіці. Єдиний народногосподарський комплекс СРСР та місце в ньому УРСР. Поступове посилення темпів занепаду економіки республіки. Кризові явища в сільськогосподарському виробництві, у соціальній сфері. Посилення ідеологічного диктату партійного апарату.

Складний і суперечливий характер розвитку політичної системи радянського суспільства. Суперечність між демократичною формою і бюрократичною сутністю цієї системи. Конституція СРСР 1977 р. – основні принципи політичного і правового устрою "розвинутого соціалізму".

Правовий статус УРСР як союзної республіки. Закон СРСР від 2 жовтня 1965 р. про зміни системи органів управління промисловістю країни. Розробка та прийняття Конституції УРСР 1978 р., її зміст і значення.

Державне будівництво УРСР. Спроби удосконалення державного апарату УРСР. Верховна Рада УРСР. Президія Верховної Ради УРСР, Рада Міністрів УРСР. Закон про Раду Міністрів УРСР від 19 грудня 1978 р. Державні комітети, міністерства та відомства. Місцеві органи державної влади і управління, їх виконавчі і розпорядчі органи. Відділи та управління виконкомів. Судова система УРСР. Закон про судоустрій УРСР 1981 р. Державний арбітраж. Прокуратура. Органи внутрішніх справ. Адвокатура. Нотаріат.

Централістські установки в законотворчості. Продовження кодифікації законодавства Союзу РСР і союзних республік. Розроблення і видання основ законодавства Союзу РСР і союзних республік, республіканських кодексів, хронологічних зібрань, систематичних зібрань чинного законодавства

республік. Підготовка і видання Зводу законів УРСР. Адміністративне законодавство. Кодекс УРСР про адміністративні правопорушення (1984 р.). Цивільне і господарське законодавство. Житлове законодавство. Житловий кодекс УРСР 1983 р. Сімейне законодавство. Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР 1969 р. Трудове законодавство. Кодекс законів про працю УРСР 1971 р. та зміни до нього. Природноресурсове законодавство. Земельний кодекс УРСР 1970 р. Водний кодекс УРСР 1972 р. Закони СРСР про надра, охорону атмосферного повітря та про охорону і використання тваринного світу, лісове законодавство. Кримінальне законодавство. Виправно-трудове законодавство. Виправно-трудоий кодекс УРСР 1970 р. Процесуальне законодавство.

Методичні поради

Розглядаючи Конституцію 1978р., слід зробити зважений аналіз її позитивних і негативних рис. Серед останніх особливу увагу треба звернути на закріплення деформації політичної та державної системи у Конституції, бюрократизацію системи управління державою та процес інтеграції партійного і державного апарату. Центр ваги однак має бути на позитивних аспектах, які зумовили оцінку цього Документа як найважливішу пам'ятку національного права.

Вивчення цієї теми починається з аналізу особливостей функціонування державно-правових інститутів України у воєнний час. Слід дати оцінку тезі, що окупація не привела до знищення радянської державності, а також проаналізувати розширення прав республіки у галузі міжнародно-правових відносин і оборони після закінчення війни, питання входження Закарпаття і Буковини до складу УРСР. Особливу увагу необхідно звернути на юридичні форми гітлерівського окупаційного режиму, на наслідки спроб відновлення української держави в окупованих німцями територіях: Українське державне правління на чолі з Я. Стецьком у м. Львові і Українську Національну Раду під проводом М.Величковського у Києві. Передбачається також дати відповідь на дискусійне питання, чи можна вважати "вояків" УПА учасниками боротьби з фашизмом.

Практичне заняття 1

1. Зміни в державній системі та праві Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни.

- а) надзвичайні органи державної влади;
- б) перебудова конституційних органів влади і управління;
- в) реорганізація судових і прокурорських органів;
- г) надзвичайне законодавство та зміни в праві України в умовах війни.

2. Державне будівництво, розвиток законодавства та зміни в окремих галузях права у перші повоєнні роки (у цивільному, кримінальному та процесуальному).

Практичне заняття 2

1. Зміни в суспільному та державному ладі України в період розпаду тоталітарної системи (друга половина 50-х – середина 80-х рр.).

2. Нова кодифікація загального і республіканського законодавства 50-80 рр.

3. Правовий статус УРСР як союзної республіки. Розробка та прийняття Конституції УРСР 1978 р., її зміст та значення.

МОДУЛЬ VI СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЛАД ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПОЧАТКУ 1990 Р. ДО СЬОГОДЕННЯ

Змістовий модуль 8

Держава і право України на сучасному етапі.

Тема 16. Зміни в державному устрої та праві України в період реформ кінця 80-х – початку 90-х рр.

Загальна характеристика періоду. Програма прискорення соціально-економічного розвитку СРСР. Закон від 3 серпня 1990 р. "Про економічну самостійність Української РСР".

Реформування політичної системи країни. Конституційні зміни: з'їзди народних депутатів, введення президентства, соціалістичний парламентаризм, реформа державного апарату, створення органів конституційного контролю. Доктрина "соціалістичної правової держави". Зміни у правовому статусі союзної республіки. Закон СРСР від 26 квітня 1990 р. "Про розмежування повноважень між Союзом РСР і суб'єктом федерації". Референдум 17 березня 1991 р.

Реконструювання державного апарату УРСР. Закон УРСР від 27 жовтня 1989 р. "Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) УРСР". Демократизація виборчої системи. Вибори до Верховної Ради УРСР і місцевих Рад народних депутатів (березень 1990 р.). Діяльність новообраної Верховної Ради в парламентському режимі. Прийняття 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України. Зміни у політичній системі республіки: зміна статті Конституції про принцип демократичного централізму, скасування статті про керівну і спрямовуючу роль КПРС у суспільному та державному житті. Розмежування повноважень між представницькими, виконавчими та судовими органами. Зміни в структурі вищої виконавчої влади республіки. Заміна посади Голови Ради Міністрів на посаду Прем'єр-міністра, а Ради Міністрів на Кабінет Міністрів – уряд України. Заснування поста Президента УРСР. Закони від 5 липня 1991 р. "Про Президента УРСР", "Про вибори Президента УРСР". Закон УРСР "Про місцеве самоврядування" від 7 грудня 1990 р. Конституційний статус Кримської Автономної республіки. Реформування судової системи.

Зміни в республіканському законодавстві. Правове забезпечення переходу економіки на систему ринкових відносин. Цивільне право як основний регулятор ринкових відносин. Законодавство про підприємницьку діяльність. Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про землю від 28 лютого 1990 р. Реформаторське зрушення в трудовому законодавстві. Реформування законодавства в соціально-культурній сфері. Зміни в кримінальному законодавстві. Процесуальне законодавство.

Методичні поради

Мета семінару – простежити основні тенденції державно-правового розвитку України, соціально-економічну і політичну ситуацію кінця 80-х років.

Потрібно розкрити суть змін у внутрішній та зовнішній політиці, які були проголошені М.С. Горбачовим. Проаналізуйте зміст і значення програми прискорення соціально-економічного розвитку Союзу РСР, визначте конституційні зміни у період перебудови на підставі доктрини "соціалістичної правової держави". Розкрити суть економічних змін, пов'язаних з процесом "перебудови". Розглянути зміни, які відбулись у статусі УРСР, як союзної республіки, зміни у законодавстві республіки.

З'ясуйте, які соціально-економічні і політичні важелі призвели до того, що реформування судової системи почалось, як завжди, на союзному рівні, а не на республіканському. Через призму цього проаналізуйте такі нормативні акти: Закон "Про статус суддів в СРСР" від 20 червня 1989 р., Основи законодавства СРСР і союзних республік про судоустрій від 13 листопада 1989 року, визначте зміни в судовій системі у процесі її реформування. Реформа досягла максимального втілення після внесення істотних змін в розділ 18 Конституції УРСР 1978 р. "Суд і арбітраж", а також після прийняття Закону від 24 жовтня 1990 року, згідно з яким судова і прокурорська система України вийшла з підпорядкування союзних органів.

Практичне заняття 1

1. Реформування політичної системи СРСР кінця 80-х – початку 90-х рр.
2. Реконструювання державного апарату УРСР.
3. Зміни в судочинстві та законодавстві УРСР.

Тема 17. Розпад СРСР відродження незалежної держави Україна, шляхи її розбудови

Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. Всеукраїнський референдум і вибори Президента 1 грудня 1991 р. Розпад СРСР як федеративної держави. Угода про створення СНД. Принципи участі України у міждержавних об'єднаннях. Етапи розвитку українського конституціоналізму періоду незалежності: до прийняття Конституції України 1996 р. (1991–1996 рр.); після прийняття Конституції України 1996 р. (1996–

2004 рр.); етап реформування Конституції (з 2004 р.).

Прийняття Конституції України 28 червня 1996 р. Структура, основні положення і значення Основного Закону держави.

Форма правління, державно-територіальний устрій та політичний режим згідно з Конституцією України від 28 червня 1996 р. Державна символіка. Територіальний устрій. Декларація прав національностей України. Закон про національні меншини в Україні. Основи виборчої системи України. Референдуми. Правовий статус народних депутатів.

Верховна Рада України. Президент України. Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади. Місцеві державні адміністрації. Місцеве самоврядування. Прокуратура. Правосуддя. Конституційний суд України.

Закон України "Про правонаступництво України" від 12 вересня 1991 р. Гуманізація правових відносин у суверенній Україні. Цивільне 32 законодавство. Правова регламентація майнових відносин в умовах становлення ринкової економіки в Україні. Правові основи підприємницької діяльності та окремі питання фінансового права. Зміни в трудовому законодавстві. Аграрне законодавство. Радикальні зміни в кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві.

Методичні поради

При розгляді даної теми необхідно проаналізувати причини та факти, пов'язані з розпадом СРСР та дати юридичну оцінку угоди про утворення Співдружності Незалежних Держав. Визначити значення Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року, Всеукраїнського референдуму, суть принципів участі України в міжнародних об'єднаннях.

Визначте зміни в законодавстві України, що пов'язані з отриманням незалежності. Зверніть увагу на правове забезпечення переходу економіки на систему ринкових відносин, зокрема на зміни в цивільному праві, як основного регулятора ринкових відносин.

Проаналізуйте процес гуманізації правових відносин у суверенній Україні, оновлення законодавства, створення кодексів, прийняття Конституції України 28 червня 1996 року.

Практичне заняття 1

1. Розпад СРСР і угода про утворення Співдружності Незалежних Держав.

2. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р.: структура, зміст та історичне значення.

3. Формування та розвиток органів державної влади в умовах незалежності.

4. Конституція України 1996 р. Історія підготовки і прийняття, структура й основний зміст та значення.

5. Гуманізація правових відносин у суверенній Україні, суттєві зміни в її законодавстві.

ВИМОГИ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ДЕННОЇ ТА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Індивідуальне завдання підлягає захисту студентом на заняттях, які призначаються додатково. Індивідуальне завдання може бути виконане у різних формах. Студенти можуть зробити його у вигляді реферату. Реферат повинен мати обсяг 18-24 сторінок А4 тексту (кегль Times New Roman, шрифт 14, інтервал 1,5), включати план, структуру основної частини тексту відповідно до плану, висновки і список літератури, складений відповідно до ДСТУ 8302:2015. В рефераті можна помістити словник базових понять до теми. Водночас індивідуальне завдання може бути виконане в інших формах, наприклад, у вигляді презентації у форматі Power Point. В цьому разі обсяг роботи визначається індивідуально – залежно від теми.

Як виконання індивідуального завдання за рішенням викладача може бути зарахована участь студента у міжнародній або всеукраїнській науково-практичній конференції з публікацією у матеріалах конференції тез на одну з тем, дотичних до змісту дисципліни, або публікація статті на одну з таких тем в інших наукових виданнях.

Текст індивідуального завдання подається викладачу не пізніше, ніж за 2 тижні до закінчення семестру. Заняття із захисту індивідуальних завдань призначаються не пізніше, ніж за 1 тиждень до закінчення семестру. Викладач має право вимагати доопрацювання індивідуального завдання, якщо воно не відповідає вимогам.

МОДУЛЬНО-РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ

Вивчення курсу «Історія держави і права України» в організаційному плані здійснюється за модульно-рейтинговою системою, яка спрямована на активізацію поглибленого засвоєння студентами конституційно-правових явищ, сучасних державно-правових відносин і політичних процесів і самостійну творчу роботу з формування власної правової культури.

Рейтингова оцінка з дисципліни – це сума оцінок (балів) усіх видів навчання студентів, які передбачаються навчальною програмою. До них відносяться :

- відвідування лекцій і наявність та якість конспектів лекцій;
- відвідування семінарів та участь в них:
  - а) виступи з доповідями ,
  - б) доповнення доповідей,
  - г) вміння формулювати і ставити питання, вести дискусії
- написання та захист індивідуальних завдань.

Модульний контроль проводиться після завершення практичних занять і здійснюється за навчальними матеріалом, що розглядався в курсі. Формою

модульного контролю є письмові контрольні роботи, тестування та усне опитування студентів.

До модульного контролю допускаються студенти, які виконали усі види навчальних робіт, передбачених навчальною програмою.

Студенти, які не пройшли модульний контроль, не допускаються до підсумкового контролю (екзамену).

За дозволом деканату та за згодою кафедри окремі студенти (при наявності необхідної мотивації) можуть в додатковий час спробувати підвищити свій рейтинг модульного контролю.

При оцінюванні знань студентів використовується чотирибальна шкала оцінювання (5, 4, 3, 2), яка водночас приводиться у відповідність до європейської шкали оцінювання ECTS за таблицею:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Студенту, який має підсумкову оцінку за дисципліну від 35 до 59 балів, призначається додаткова залікова сесія. В цьому разі він повинен виконати додаткові завдання, визначені викладачем.

Студент має право на опротестування результатів контролю (апеляцію). Правила подання та розгляду апеляції визначені внутрішніми документами КНУБА, які розміщені на сайті КНУБА та зміст яких доводиться до студентів на початку вивчення дисципліни.

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне оцінювання та самостійна робота								ІЗ	Іспит	Сума
M1		M2	M3	M4	M5		M6			
ЗМ1	ЗМ2	ЗМ3	ЗМ4	ЗМ5	ЗМ6	ЗМ7	ЗМ8			
7	7	7	7	7	7	7	7	14	30	100

ПИТАННЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Виникнення стародавніх держав.
2. Держава і право скіфів.
3. Держава і право античних міст-держав.
4. Держава і право Боспорського царства.
5. Держава і право стародавніх східних слов'ян.
6. Утворення, розвиток і занепад Київської Русі.
7. Суть норманської теорії походження Київської Русі.
8. Суспільний лад Київської Русі.
9. Правове становище феодальнозалежного населення Київської Русі.
10. Державний устрій Київської Русі.
11. Системи правління Київської Русі.
12. Характеристика джерел права Київської Русі.
13. Характеристика цивільного права Київської Русі.
14. Характеристика кримінального права Київської Русі.
15. Характеристика судочинства Київської Русі.
16. Утворення, розвиток і занепад Галицько-Волинського князівства.
17. Суспільний лад Галицько-Волинського князівства.
18. Державний устрій Галицько-Волинського князівства.
19. Характеристика права Галицько-Волинського князівства.
20. Приєднання українських земель до Великого князівства Литовського і Речі Посполитої.
21. Виникнення і загальна характеристика українського козацтва, Запорізької Січі та реєстрового козацтва.
22. Система органів самоуправління Запорізької Січі.
23. Суспільний лад українських земель у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої.
24. Державний устрій українських земель у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої.
25. Характеристика джерел права українських земель у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої.
26. Характеристика цивільного права українських земель у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої.
27. Характеристика кримінального і процесуального права українських земель у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої.
28. Антикріпосницький і національно-визвольний характер народної війни.
29. Суспільний лад України у період народно-визвольної війни.
30. Державний устрій України періоду народно-визвольної війни.
31. Характеристика права України періоду народно-визвольної.
32. Вхідження України до складу Росії та його політико-правові наслідки.
33. Історичні передумови і правове оформлення переходу України під протекторат Росії.

34. Правовий статус України і форма її державно-правових зв'язків з Росією за Березневими статтями 1654 р.
35. Перерозподіли території України між іноземними державами та політико-правове становище України під їх владою у середині XVII - кінці XVIII ст.
36. Суспільний лад Козацько-гетьманської держави.
37. Державний устрій Козацько-гетьманської держави.
38. Ліквідація автономного устрою України.
39. Характеристика джерел права Козацько-гетьманської держави.
40. Характеристика цивільного права Козацько-гетьманської держави.
41. Характеристика кримінального права Козацько-гетьманської держави.
42. Характеристика процесуального права Козацько-гетьманської держави.
43. Криза і розпад феодально-кріпосницького ладу в Україні у складі Російської імперії.
44. Суспільний лад України у складі Російської імперії у першій половині XIX ст.
45. Декабристський рух в Україні.
46. Державний устрій України у складі Російської імперії у першій половині XIX ст.
47. Характеристика джерел права України у складі Російської імперії у першій половині XIX ст.
48. Характеристика галузей права України у складі Російської імперії у першій половині XIX ст.
49. Скасування кріпосного права в Україні у складі Російської імперії.
50. Суспільний лад України у складі Російської імперії у другій половині XIX ст.
51. Правове становище селянства України у складі Російської імперії у другій половині XIX ст.
52. Державний устрій України у складі Російської імперії у другій половині XIX ст.
53. Судова реформа України у складі Російської імперії у другій половині XIX ст.
54. Земська, міська і військова реформи України у складі Російської імперії у другій половині XIX ст.
55. Характеристика права України у складі Російської імперії у другій половині XIX ст.
56. Загарбання західноукраїнських земель Австрійською монархією і Угорським королівством і австро-угорська колоніальна політика.
57. Суспільний лад західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської монархії.
58. Державний устрій західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської монархії.
59. Характеристика джерел права західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської монархії.

60. Характеристика цивільного права західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської монархії.
61. Характеристика кримінального права західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської монархії.
62. Зміни в державних інститутах на Україні після Лютневої революції 1917р. Державно-правові взаємовідносини Центральної Ради з Тимчасовим урядом.
63. Органи влади та управління УНР періоду Центральної Ради (жовтень 1917 – квітень 1918 р.).
64. Державний устрій УНР за Конституцією від 29 квітня 1918 р.
65. Перебудова судових органів УНР періоду Центральної Ради.
66. Закони про громадянство від 2 – 4 березня 1918р. та інші акти в галузі державного будівництва УНР періоду Центральної Ради.
67. Закон про національну персональну автономію від 9 січня 1918 р.
68. Гетьманат П. Скоропадського. Центральна влада та управління Української держави.
69. Судова система Української держави (Гетьманат П. Скоропадського).
70. УНР періоду Директорії: центральні та місцеві органи влади та управління.
71. Судові органи УНР періоду Директорії.
72. Вищі та місцеві органи влади та управління ЗУНР.
73. Судоустрій ЗУНР.
74. Центральні та місцеві органи влади і управління УСРР за Конституцією 1919 р.
75. Основні принципи виборчої системи УСРР за Конституціями 1919, 1929 і 1937 рр.
76. Утворення СРСР та роль України в цьому процесі.
77. Судова реформа в УСРР 1922-1925рр.
78. Органи влади та управління за Конституцією УРСР 1929р.
79. Адміністративно-територіальна реформа УСРР 1922 – 1935 рр.
80. Українізація державного і господарського апарату УСРР (20-30-ті роки ХХ ст.).
81. Національні адміністративно-територіальні одиниці в УСРР в 20-30-ті роки ХХ ст. Утворення Молдавської АРСР.
82. Органи влади та управління за Конституцією УРСР 1937р.
83. Судоустрій в СРСР та УРСР за судовою реформою 1938р.
84. Правове становище західноукраїнських земель та Буковини у 20-30-ті роки ХХ ст.
85. Юридичне оформлення возз'єднання Західної України та Північної Буковини з УРСР.
86. Проголошення самостійності Карпатської України 15 березня 1939р.
87. Надзвичайні органи державної влади під час Великої Вітчизняної Війни 1941 – 1945 р.р.

88. Перебудова в системі місцевих органів влади УРСР під час Великої Вітчизняної Війни.
89. Зміни в системі правоохоронних органів УРСР під час Великої Вітчизняної Війни.
90. Спроба відновлення Української самостійної держави на початку війни Німеччини з СРСР.
91. Розчленування фашистською Німеччиною території України та характеристика окупаційного режиму.
92. Політична платформа УПА, УГВР (Українська Головна визвольна рада) та інших організацій націоналістичних сил під час війни.
93. Зміни в радянському державному ладі України в другій половині 50-х - середині 80-х р. ХХ ст.
94. Судова реформа в Україні за Законом про судоустрій УРСР 1960 р.
95. Юридичне оформлення включення до УРСР Закарпатської України.
96. Законодавче оформлення передачі Кримської області із складу РРФСР до УРСР.
97. Вищі та місцеві органи влади та управління УРСР за Конституцією 1978р.
98. Юридичне оформлення ліквідації СРСР та утворення Співдружності Незалежних Держав (СНД).
99. Декларація про державний суверенітет та Акт проголошення незалежності України, їх зміст та історичне значення.
100. Форма правління, державно-територіальний устрій та політичний режим за Конституцією України від 28 червня 1996р.
101. Державний центр УНР в екзилі: його правовий статус та політична платформа (1920 – 1991рр.).
102. Політична реформа в Україні (2004 – 2005 рр.).
103. Джерела права та законодавство Української Народної Республіки.
104. Джерела та основні риси права Української держави (Гетьманат П. Скоропадського).
105. Джерела права та зміни в законодавстві Директорії УНР.
106. Джерела та основні риси права Західноукраїнської Народної Республіки.
107. Джерела права Радянської України 1917-1922 р.р.
108. Джерела права УРСР в складі СРСР 1922-1991 р.р.
109. Перша кодифікація радянського законодавства в Україні 1922-1929 р.р., її причини та наслідки.
110. Друга кодифікація радянського законодавства в Україні 50-80-х р.р. ХХ ст., її причини та особливості.
111. Кодифікація і розвиток земельного права в 50-80-х р.р. ХХ ст.
112. Кодифікація і розвиток колгоспного права в 50-80-х р.р. ХХ ст.
113. Кодифікація і розвиток цивільного права в 50-80-х р.р. ХХ ст.
114. Кодифікація і розвиток законодавства про шлюб і сім'ю в 50-80-х р.р. ХХ ст.

115. Кодифікація і розвиток законодавства про цивільне судочинство в 50-80-х р.р. ХХ ст.
116. Кодифікація і розвиток кримінального права в 50-80-х р.р. ХХ ст.
117. Кодифікація і розвиток кримінально-процесуального законодавства в 50-80-х р.р. ХХ ст.
118. Кодифікація і розвиток законодавства про працю в 50-80-х р.р. ХХ ст.
119. Становлення основ цивільного права Радянської України 1917-1922 р.р.
120. Становлення основ сімейного права Радянської України 1917-1922 р.р.
121. Становлення основ земельного та колгоспного права Радянської України 1917-1922 р.р.
122. Становлення основ трудового права Радянської України 1917-1922 р.р.
123. Становлення основ кримінального права 1917-1922 р.р.
124. Становлення основ цивільно-процесуального та кримінально-процесуального права 1917-1922 р.р.
125. Розвиток цивільного права УРСР 1929 – червень 1941 р.р.
126. Розвиток кримінального права УРСР 1929 – червень 1941 р.р.
127. Розвиток трудового права УРСР 1929 – червень 1941 р.р.
128. Розвиток сімейно-шлюбного та спадкового права УРСР 1929 – червень 1941 р.р.
129. Зміни в цивільному праві УРСР в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 р.р.
130. Зміни в сімейному праві УРСР в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 р.р.
131. Зміни в трудовому праві УРСР в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 р.р.
132. Зміни в кримінальному та кримінально-процесуальному праві УРСР в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 р.р.
133. Конституція Радянської України 1919 р. із змінами і доповненнями від 1925 р.
134. Конституція Радянської України 1937 р.
135. Цивільний кодекс УСРР 1922 р., його структура та загальний зміст.
136. Земельний кодекс УСРР 1922 р., його структура та загальний зміст.
137. Кодекс законів про працю УСРР 1922 р., його структура та загальний зміст.
138. Кодекс про народну освіту УСРР 1922 р., його структура та загальний зміст.
139. Кримінальний кодекс УСРР 1922 р., його структура та загальний зміст.
140. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922 р., його структура та загальний зміст.
141. Адміністративний кодекс УСРР 1927 р., його структура та загальний зміст.
142. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадського стану УСРР 1926 р., його структура та зміст.
143. Виправно-трудова кодекс УСРР 1925 р., його структура та зміст.

144. Примірні статuti сільськогосподарської артілі СРСР 1930, 1935 років, їх загальний зміст та характерні відмінності.
145. Цивільно-процесуальний кодекс УСРР 1924 р., його структура та загальний зміст.
146. Земельний закон, затверджений Українською Центральною Радою (18 січня 1918 р.), його зміст та значення.
147. Кримінальний кодекс УРСР 1960 р., його структура та загальний зміст.

ПОЛІТИКА ЩОДО АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

1. Списування під час тестування та інших опитувань, які проводяться у письмовій формі, заборонені (в т.ч. із використанням мобільних девайсів). У разі виявлення фактів списування з боку студента він отримує інше завдання. У разі повторного виявлення призначається додаткове заняття для проходження тестування.

2. Тексти індивідуальних завдань (в т.ч. у разі, коли вони виконуються у формі презентацій або в інших формах) перевіряються на плагіат. Для цілей захисту індивідуального завдання оригінальність тексту має складати не менше 70%. Виключення становлять випадки зарахування публікацій студентів у матеріалах наукових конференціях та інших наукових збірниках, які вже пройшли перевірку на плагіат.

ПОЛІТИКА ЩОДО ВІДВІДУВАННЯ

1. Студент, який пропустив аудиторне заняття з поважних причин, має продемонструвати викладачу та надати до деканату ФУПП документ, який засвідчує ці причини.

2. Студент, який пропустив лекційне заняття, повинен законспектувати зміст цього заняття та продемонструвати конспект викладачу до складання заліку.

3. Студент, який пропустив практичне заняття, повинен законспектувати джерела, які були визначені викладачем як обов'язкові для конспектування, та продемонструвати конспект викладачу до складання заліку.

4. За об'єктивних причин (хвороба, міжнародне стажування тощо) навчання може відбуватись в он-лайн формі за погодженням із керівником курсу.

Методичне забезпечення

Основна

1. Бойко І.Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ-ХХ ст.) : навч. посібник [для студ. ВНЗ] Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 903 с.
2. Гончаренко В. Д. Історія держави і права України. Підручник. Право, 2019. 552 с.
3. Забзалюк Д. Є. Історія держави та права України: навч. посібник (у схемах і таблицях). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 120 с.
4. Заруба В. М. Історія держави і права України : навч. посіб. К. : Істина, 2006. 416 с.
5. Захарченко П. П. Історія держави та права України : підруч. К. : Атіка, 2005. 368 с.
6. Іванов В. М. Історія держави і права України : навч. посіб. К. : Атіка, 2007. 728 с.
6. Історія держави і права України : підруч. за ред. А. С. Чайковського. К. : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.
7. Історія держави і права України : підруч. у 2-х т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. ; за ред. В. Я. Тація та ін. Т. 1. К. : Ін Юре, 2003. 656 с.
8. Історія держави та права України : словник термінів і понять / [В. В. Щукін, Н. В. Сугацька, А. М. Павлюк] ; під ред. М. М. Шитюка. К. : Кондор, 2011. 284 с.
9. Історія українського права : навч. посіб. / [І. А. Безклубий, І. С. Гриценко, О. О. Шевченко та ін.] ; за ред. І. А. Безклубого. К. : Грамота, 2010. 334 с.
10. Капелюшний В. П. Історія держави і права України : навч. посіб. в схемах, таблицях і визначеннях основних термінів / В. П. Капелюшний, С. В. Кудін. К. : Олан, 2001. 224 с.
11. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. (До 15-річчя Конституції України і до 20-ї річниці незалежності України) / Упоряд.: І. О. Кресіна, О. В. Батанов ; від. ред. Ю. С. Шемшученко. 3-є вид. К. : Юридична думка, 2011. 328 с.
12. Кузьминець О. Історія держави і права України : навч. посіб. / О. Кузьминець, В. Калиновський. 2-е вид. допов. К. : Україна, 2002. 448 с.
13. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. К. : Ін Юре, 2008. 624 с.
14. Орленко В. І. Історія держави і права України : посіб. для підготов. до іспитів 3-є вид., доповн. та перероб. К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2008. 164 с.
15. Терлюк І. Історія держави і права середньовічної України : навч. посіб. Львів : Каменяр, 2010. 231 с.
16. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : навч. посіб. К. : Атіка, 2011. 944 с.

17. Трофанчук Г. І. Історія держави та права України : навч. посіб К. : Юрінком Інтер, 2011. 384 с.

Допоміжна

1. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / П. П. Гай-Нижник (кер. проекту, упоряд., наук. ред.). К.: "МП Леся", 2016.

2. Антологія української юридичної думки: В 10 т./ За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. К.: Вид. Дім «Юридична книга», 2002-2005.

3. Аркуша О. Г., Кондратюк К. К., Мудрий М. М., Сухий О. М. Час народів. Історія України ХІХ століття: Навчальний посібник / За заг. ред. М. М. Мудрого. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 408 с.

4. Білоконь М. В. Органи державного управління та місцевого самоврядування в Російській імперії у другій половині ХІХ ст. (на матеріалах Лівобережної України): історико-правове дослідження. Х. : НУВС, 2003.

5. Бондаревський А.В. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861. К., 1961.

6. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 992 с.

7. Гуржій О. Українська козацька держава у другій половині ХVІІ ст.: кордони, населення, право. К., 1996.

8. Гуржій О.І., Орлик В.М. Селяни України та їх оподаткування в ХVІІ – середині ХІХ ст. Біла Церква: Видю Пшонківський О.В., 2012. 278 с.

9. Документи українського козацтва ХVІ - першої половини ХVІІ ст.: універсали, листування, угоди, присяги [Текст] / НАН України, Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; [упоряд.: В. Брехуненко та ін. ; редкол.: Г. Папакін (голов. ред.) та ін.]. Київ : [б. в.], 2016. -607 с.

10. Матяш І.Б. Українська консульська служба як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. – К.:Інститут історії України, 2016.

11. Мироненко О.М. Українське державотворення: Словник-довідник / О.М. Мироненко, Ю.І. Римаренко, І.Б. Усенко, В.А. Чехович. К.: Либідь, 1997. 560 с.

12. Нелин А. Собрание малороссийских прав 1807 года, его содержание и значение. К.,1990.

13. Падох Я. Суди і судовий процес старої України. Нью-Йорк; Львів, 1990.

14. Правовий звичай як джерело українського права (ІХ – ХІХ ст.) / [І. Б. Усенко, В. Д. Бабкін, І. В. Музика та ін.] ; від. ред. І. Б. Усенко. К. : Наукова думка, 2006. 280 с.

15. Про правові основи держави: збірник законів. Х.: ПП «Ігвіні», 2005. 416 с.

16. Русь "після Русі". Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорізького [Текст] / [В. М. Горобець та ін.]. – Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2016. - 351,
17. Сокур Ю. В. Правові основи торговельно-транспортного підприємництва в Україні (на матеріалах чумацького промислу XVII – XIX ст.) К. : Фейвор, 2009. 202 с.
18. Терлюк І.Я. Окупаційний режим в Україні 1941-1944 рр. і проблеми творення української національної державності: історія держави і права. Львів, 2009.
19. Тищик Б.Й., Вівчаренко Б.А. Суспільно-політичний лад і право України у складі Речі Посполитої та Литовської держави. Львів, 1996.
20. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / Упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс та ін. К. : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
21. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб./ Уклад. В.Д. Гончаренко, О.Д. Святоцький. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 800 с.
22. Шандра В. Міщанські органи станового самоврядування в Україні (кінець XVIII початок XX ст.) К.: Інститут історії України, 2016.

Інформаційні ресурси

Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ubuv.gov>.

Національна парламентська бібліотека. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uplu.kiev.ua/>.

Державна науково-технічна бібліотека України (Київ). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gutb/u-t/org/>

Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ognb.odessa.ua>.

Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korolenko/kharkov>.

Vuzlib. Економіко-правова бібліотека. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.net>.

Бібліотека Київського Національного університету будівництва і архітектури. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.knuba.edu.ua/>

Освітній портал Київського Національного університету будівництва і архітектури. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: org2.knuba.edu.ua/